

NEKI PROBLEMI DRUŠTVENE INTEGRACIJE MLADIH U HRVATSKOJ

1. Uvodna razmatranja

Svaka generacija mladih suočava se s nužnošću odgovarajuće integracije u društvo u kojemu živi. Pritom suvremena društva trebaju osigurati odgovarajuće uvjete za optimalnu integraciju mladih, no dosadašnja iskustva pokazuju da takvi uvjeti nisu zajamčeni jer ovise o aktualnim (ne)mogućnostima i razvojnim tendencijama u određenom društvu (Cote i Bynner, 2008; Furlong, 2009; Roberts, 2009). Štoviše, kako se suvremena društva i mladi u njima ubrzano mijenjaju, tako se umnožavaju izazovi za odgovarajuću integraciju mladih, zbog čega je njihova tranzicija ili put u odraslost stalno aktualna tema promišljanja i istraživanja. Pri tome se podjednaka pozornost usmjerava kako na značajke populacije mladih, tako i na „barijere ili izazove koji su relevantni za 'uspješnu' tranziciju mladih u odrasli život i produktivno građanstvo“ (Gabriel, 2013:21). Drukčije rečeno, danas „kao i uvijek, omladinska je zadaća stvarati povijest, sadašnjost i budućnost, a društvena je obveza opskrbiti mlade dostatnim resursima i osigurati odgovarajuće temelje za izvršenje te zadaće“ (Youniss i sur., 2002:121).

Mladi su ranjiv segment populacije, među ostalim i zato što promjene koje se zbivaju u suvremenom svijetu prije i više od drugih pogađaju upravo njih. Osnovni razlog tomu je što se mladi nalaze na razdjelnici između zaštićenog svijeta djetinjstva i kompeticijskog svijeta odraslih, odnosno društva koje od njih očekuje odgovarajuću socijalnu integraciju preuzimanjem trajnih društvenih uloga, a to je

uvijek i svuda zahtjevan te ponekad tegoban proces. Taj proces traje sve duže jer se i institucionalizirano obrazovanje stalno produžava, mogućnosti zapošljavanja (naročito na sigurnim i dobro plaćenim poslovima) su sve neizvjesnije, socioekonomsko osamostaljivanje je otežano, zasnivanje vlastite obitelji se odlaže, a uključivanje u procese društvenog (političkog) odlučivanja je trajno nedostatno. Navedene pojave značajke su fenomena nazvanog produženom mladošću koja je povezana s nesinkroniziranim obrascem odrastanja, što se manifestira odgađanjem ulaska mladih u svijet odraslih uz poremećaje u slijedu donošenja važnih životnih odluka i ostvarenja zacrtanih ciljeva. Takva usporena društvena integracija zadržava mlade u zavisnom položaju prema društvu, odnosno starijima i potencijalno priječi iskazivanje njihovih inovativnih i kreativnih potencijala te istodobno postaje pogodno tlo za pojavu i perzistiranje različitih problema mladih i s mladima (Ule, 1988; Roche i Tucker, 1997; Furlong i Cartmel, 2007). Drugim riječima, kako se suvremena društva ubrzano mijenjaju tako postaju sve rizičnija mjesta odrastanja, čemu pridonosi i transformacija obrazaca konstrukcije mladosti kao životne etape prijelaza u odraslost (Wyn i White, 1997; Kipke, 1999; Mortimer i Larson, 2002; Walther, 2006; Gabriel, 2013). Umnožavanju rizika i povećanju pritiska za stalnim prilagođavanjem osobito pridonosi globalizacija praćena sve bržim razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije, povećanim migracijama stanovništva i dalekosežnim socioekonomskim promjenama. Takvi procesi reduciraju i mijenjaju dosadašnje oblike socijalne reprodukcije, čime pridonose slabljenju tradicionalnih veza i načina prenošenja vrijednosti i obrazaca ponašanja s generacije na generaciju. Zbog toga su mladi prisiljeni na sve neizvjesnije i tegobnije traganje za identitetom i individualnim strategijama društvene integracije (Miles, 1998, 2000; Wallace i Kovacheva, 1998; France, 2007; Giroux, 2009; Roberts, 2009).

U tom smislu osobito dinamično doba je kraj 20. i prva desetljeća 21. stoljeća, jer donosi nova iskušenja za mlade diljem suvremenog svijeta. Naznačena globalna kretanja, koja generiraju nesigurnost na svim razinama i budućnost mladih čine sve nesigurnijom, ujedno vremenski koincidiraju s društvenom i političkom transformacijom

bivših socijalističkih društava. Takve društvene okolnosti čine da se rizici kojima su mladi izloženi u suvremenom društvu dodatno proširuju i produbljuju u tranzicijskim društvima – i u usporedbi s mladima iz razvijenih zemalja i u usporedbi s ranijim generacijama mladih u socijalističkim zemljama. Odrastanje u tom jedinstvenom sociopovijesnom razdoblju obilježeno je dvostrukom tranzicijom: prvo, mladi prolaze kroz univerzalno prijelazno razdoblje iz mladosti u odraslost i drugo, taj se proces zbiva u društvu koje je i samo u procesu transformacije. Socijalizacija mladih se odvija u uvjetima kada su procesi, institucije i društvene norme koje su usmjeravale prelazak u svijet odraslih oslabile, nestale ili se i same temeljito mijenjaju. Iako se optimistički pretpostavljalo kako bi upravo mladi trebali biti „prirodni dobitnici tranzicije“ (Young People..., 2000:12) – jer su manje opterećeni socijalističkim naslijeđem i otuda više prijemljivi i osposobljeni za prihvaćanje promjena koje donosi korjenita preobrazba društva – analitički uvidi su pokazali kako su mladi u tranzicijskim zemljama u većoj mjeri bili izloženi novim i većim rizicima nego što su im se otvorile nove i bolje perspektive.

Ukupan društveni status mladih u postsocijalističkim zemljama se zbog krize koja je počela 2008. godine i potrajala nekoliko godina u nizu elemenata nije popravio, a u nekima se i pogoršao. To pokazuju istraživanja koja su provedena u zemljama jugoistočne Europe, čiji se nalazi lapidarno sažimaju u zaključak kako su mladi (p)ostali „zagubljeni“ ili „izgubljeni“ u tranziciji (Ilišin i Radin, 2002, 2007; Mihailović, 2004; Lavrič, 2011; Tomanović i dr., 2012; Ilišin, Bouillet, Gvozdanović i Potočnik, 2013; Flere i dr., 2014; Hurrelmann i Weichert, 2015; Tomanović i Stanojević, 2015; Žiga i dr., 2015; Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017). U tim su zemljama ustanovljeni identični trendovi s određenim varijacijama u njihovoj izraženosti: povećan je opseg rizika i nesigurnosti s kojima se mladi suočavaju; produbljene su socijalne nejednakosti i smanjena jednakost šansi u obrazovanju; porasla je nezaposlenost mladih i njihova izloženost prekarnim oblicima rada, što petrificira njihovu ovisnost o obiteljskim resursima; produžila se ionako „produžena mladost“ uz dodatno odgađanje socioekonomskog osamostaljivanja i preuzimanja trajnih društvenih uloga; povećalo se

nepovjerenje mladih u društvene i političke institucije te demokratski sustav uopće, pri čemu je porasla njihova distanciranost od javnog i društvenog djelovanja. Zbog sazrijevanja u tako nepovoljnim okolnostima, današnja generacija mladih može manje nego prijašnje generacije koristiti uobičajene kanale i mehanizme socijalne promocije u cilju uspješne društvene integracije. Trendovi ustanovljeni u tranzicijskim društvima osobito su jasno ukazali na globalni problem – jer, slične su tendencije prisutne i u najrazvijenijim društvima – a to je kako životne šanse mladih nisu primarno individualno stvorene, tj. da se individualni životni izbori događaju unutar postojeće društvene strukture i da su limitirani dostupnošću potrebnih resursa (Giroux, 2009; Roberts, 2009). Drukčije rečeno, postignuća mladih i njihov budući društveni status dominantno su uvjetovani startnim pozicijama koje su, pak, posljedica postojećih socioekonomskih i sociostrukturnih zadanosti. U takvoj situaciji, a osobito u manje razvijenim društvima i u kriznim vremenima, sve veću važnost dobivaju obiteljski resursi kao jedan od najvažnijih elemenata socioklasno oblikovanih mogućnosti i ograničenja u postizanju životnih ciljeva mladih.

Navedeni uvidi referentan su okvir i za razmatranje problema mladih u kontekstu suvremenoga hrvatskog društva. Ovdje nema prostora za tematiziranje ideoloških i političkih promjena koje su se zbile u tranzicijsko doba, kao i dugoročnih negativnih posljedica rata vođenog na vlastitu teritoriju, ali treba podsjetiti na vrlo važne socioekonomske transformacije s pripadajućim društvenim posljedicama. Riječ je o modelu pretvorbe društvenog u privatno vlasništvo i prestrukturiranja gospodarstva, što je rezultiralo masovnim propadanjem privrednih subjekata i gubitkom radnih mjesta, padom životnog standarda najširih slojeva stanovništva i izrazitim produbljivanjem socijalnih razlika. Sve se to reflektiralo na gubitak socijalne sigurnosti kakvu su poznavale generacije odrasle u socijalizmu, što znači kako su se uvjeti društvene integracije novih generacija pogoršali. Neka pozitivna gospodarska kretanja bila su nedovoljna da se Hrvatska pozicionira kao uspješna tranzicijska zemlja i prije nego je početkom 2009. godine započela gospodarska i društvena kriza koju su uzrokovali problemi naslijeđeni iz prethodnih dvaju tranzicijskih desetljeća, kao i prelijevanje financijske i

ekonomske krize iz razvijenijih dijelova Europe i svijeta. Gospodarska kriza usporila je pa i unazadila ukupan društveni razvoj Hrvatske, a posljedice su se osobito ogledale u propasti manjih i srednjih poduzeća, rastu nezaposlenosti (osobito među mladima), prekomjernom zaduživanju građana te realnom padu plaća i životnog standarda.

Kada u naznačenom turbulentnom i destimulativnom tranzicijskom razdoblju promatramo mladu generaciju u Hrvatskoj (Ilišin i Radin, 2002, 2007; Ilišin, 2005; Spajić Vrkaš i Ilišin, 2005; Ilišin i dr., 2013; Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017), može se konstatirati kako su oni u nizu područja svakodnevnoga života dijelili sudbinu svojih vršnjaka iz europskog okruženja, s tim da su, kao i mladi iz drugih tranzicijskih zemalja, bili izloženi različitim rizicima u odnosu na mlade iz razvijenijih zemalja. Paralelno s time je i u slučaju hrvatske omladine na svim razinama – od životnih strategija i usmjerenja do interpersonalnih odnosa – bio uočljiv proces individualizacije. To znači kako su se u ostvarenju životnih ciljeva mladi ponajprije uzdali u sebe i obiteljske resurse, odnosno da su u ostvarenju obrazovnih, profesionalnih, stambenih, obiteljskih i inih potreba i ambicija više očekivali i koristili pomoć roditelja nego društvene zajednice. Tim istraživačkim uvidima treba dodati empirijski potvrđenu heterogenost mladih koja proizlazi iz njihovih međusobnih razlika s obzirom na stupanj zrelosti i pripremljenosti za ulazak u svijet rada i svijet odraslih te na socijalno podrijetlo i osobna obrazovna postignuća. Zbog svega navedenoga može se konstatirati kako suvremena generacija mladih u Hrvatskoj, kao i u većini zemalja europskog okruženja, sazrijeva u općim društvenim uvjetima koji se znatno razlikuju od onih u kojima su odrastale ranije generacije mladih, pri čemu se kao najvažnija postavljaju pitanja (ne) mogućnosti njihove optimalne društvene integracije i otuda neizvjesne životne perspektive.

Prvo su teškoće i problemi koji se pojavljuju u procesu društvenog integriranja mladih u suvremeno hrvatsko društvo tema ovoga rada. Pritom je pozornost usmjerena na probleme socioekonomskog osamostaljivanja (obrazovanje, zapošljavanje i stanovanje) i društvenog okruženja (percepcija faktora društvenog uspjeha, povjerenje u društvene institucije te viđenje osobne i društvene budućnosti). U

analizi se polazi od pretpostavke kako pristup potrebnim resursima i percepcija društvenih okolnosti utječu na proces društvene integracije mladih i njihovo (ne)zadovoljstvo postojećim društvenim uvjetima i (ne)mogućnostima. Također se pretpostavlja kako kvaliteta i dinamika procesa društvene integracije generira odgovarajuće demografske trendove.

U analizi se koriste podaci prikupljeni u četiri istraživanja mladih u Hrvatskoj što ih je realizirao Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1999. (N=1700), 2004. (N=2000), 2013. (N=2000) i 2018. godine (N=1500)¹. Anketna ispitivanja su provedena na uzorku mladih iz cijele Hrvatske i četiri glavne socioprofesionalne podskupine mladih (učenici, studenti, nezaposleni i zaposleni mladi) u dobi od 15 do 29 godina. Kako se većina pokazatelja longitudinalno prikupljala, uvid u osnovnu distribuciju podataka dopunjen je komparativnom analizom koja ukazuje i na trendove (dis)kontinuiteta u promatranim fenomenima.

2. Potencijalni problemi u socioekonomskom osamostaljivanju mladih

Društvena integracija mladih shvaćena kao ulazak u svijet odraslih preuzimanjem trajnih društvenih uloga proces je koji se odvija u etapama. Polazeći od sinhroniziranog obrasca odrastanja, očekuje se da mladi sukcesivno završe školovanje, zaposle se, stambeno osamostale i zasnuju vlastitu obitelj te paralelno s tim sudjeluju u procesu donošenja društvenih odluka. Drugim riječima, mladi se trebaju profesionalno osposobiti i socioekonomski osamostaliti te postati punopravni građani s odgovarajućim pravima i odgovornostima. Različite društvene i individualne okolnosti mogu utjecati na optimalno odvijanje naznačenog socijalnog sazrijevanja, pri čemu dolazi do usporavanja i odlaganja određenih etapa, kao i pojave nesinhroniziranog obrasca odrastanja. U ovom dijelu rada problematizirat će se neki aspekti koji mogu biti

¹ Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018. godine provedeno je u sklopu istraživanja mladih u jugoistočnoj Europi što ga je inicirala i financirala Zaklada Friedrich Ebert.

izvor frustracija i nezadovoljstva mladih u procesu njihova obrazovanja, profesionalnog rada i stambenog osamostaljivanja, a time i nepovoljnog utjecaja na proces društvene integracije.

2.1. Raskorak između društvenih potreba i individualnih obrazovnih aspiracija mladih

Što se tiče potencijalnih problema u procesu obrazovanja, njih ćemo ovdje ilustrirati obrazovnim aspiracijama u kontekstu postojećih (ne) jednakosti šansi i potreba tržišta rada kao elemenata koji mogu predstavljati prepreke u realizaciji osobnih želja.

Istraživanja mladih posljednjih godina pokazuju kako je među srednjoškolicima najviše (oko polovine) onih koji pohađaju četverogodišnje strukovne škole, oko trećine gimnazije, a manje od petine trogodišnje strukovne škole (Spajić Vrkaš i Potočnik, 2017:117). Takav trend u skladu je sa službenim podacima, pri čemu je registrirano kako se kontinuirano smanjuje udio mladih koji se osposobljavaju za industrijska i obrtnička zanimanja. Kako je industrijska proizvodnja u Hrvatskoj na znatno nižoj razini nego prije dva-tri desetljeća, moglo se i očekivati da se mladi sve manje odlučuju za te obrazovne programe, no takav je trend na kraju rezultirao deficitarnošću niza struka. Međutim, osim deindustrijalizacije s njezinim nepovoljnim utjecajem na interes mladih za odgovarajuće struke, ni propulzivnost određenih djelatnosti – kao što su turizam i ugostiteljstvo – nije ih potaknula na osposobljavanje za tražena, ali nedovoljno materijalno vrednovana zanimanja. U ovom kontekstu treba podsjetiti na tendencijski poznate nalaze kako oko tri četvrtine učenika iz trogodišnjih strukovnih škola ima roditelje nižih razina obrazovanja, ali indikativno je da ih trećina (što je gotovo četiri puta češće nego u ukupnom poduzorku srednjoškolaca) nije imala drugog izbora zbog loših ocjena u osnovnoj školi. U tom je kontekstu ipak ohrabrujući podatak kako tri petine učenika trogodišnjih strukovnih škola tvrdi da ih zanimaju sadržaji koje uče u tim obrazovnim ustanovama (Spajić Vrkaš i Potočnik, 2017:121).

Indikativno je da, unatoč nestimulativnim uvjetima, gotovo petina učenika trogodišnjih strukovnih škola želi nastaviti obrazovanje na

sveučilištima i veleučilištima u zemlji ili inozemstvu, no takve su aspiracije među njima ipak višestruko rjeđe nego među učenicima četverogodišnjih srednjih škola (60%) i gimnazija (86%). Koliko će mladi uspjeti realizirati svoju ambiciju za stjecanjem akademskog obrazovanja (s tim da ih čak 87% želi završiti diplomski studij i više), otvoreno je pitanje, ako se uzme u obzir da se tri petine studenata regrutira iz obitelji u kojima su jedan ili oboje roditelja akademski obrazovani. S tim u vezi osobito se ističe nalaz da su 2010. godine studenti s akademski obrazovanim roditeljima imali sedam puta veće šanse studirati nego djeca roditelja s niskom razinom obrazovanja, dok su samo desetak godine ranije (1999) šanse promatranih podskupina mladih bile podjednake (Potočnik, 2014:73).

Navedeni nalazi jasno ukazuju na povećanje nejednakosti šansi u obrazovanju uz petrificiranje trenda samoreprodukcije najobrazovanijih slojeva stanovništva. Te se tendencije nepovoljno odražavaju na mlade iz socijalno depriviranih obitelji i znatno otežavaju realizaciju njihovih obrazovnih aspiracija. Kad se tome pribroji raskorak između društvenih potreba za određenim profesionalnim profilima i obrazovnih programa koje mladi preferiraju na sekundarnoj razini obrazovanja² logično je očekivati teškoće u njihovu budućem zapošljavanju. Tako se ujedno stvara pogodno tlo za pojavu nezadovoljstva kod dijela mladih kako ih škola nije osposobila za (profesionalni) život. No važno je naglasiti kako prikazani nalazi sugeriraju da se problemi koji potencijalno otežavaju društvenu integraciju mladih u Hrvatskoj u znatnoj mjeri javljaju već u fazi njihova obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja.

² Ovdje se ne tematizira raskorak između društvenih potreba i opredjeljenja mladih za programe tercijarnog obrazovanja, o čemu svjedoče suficitarne visokoobrazovne struke na zavodima za zapošljavanje. Može se tek spomenuti kako puko stjecanje akademskog obrazovanja ne jamči buduću laku zapošljivost kao što je to bilo prije nekoliko desetljeća, kada je udio visokoobrazovanog stanovništva bio znatno manji. Kao što je poznato, tehnološki razvoj, prestrukturiranje privrednih djelatnosti, migracije radne snage i druge, s tim procesima povezane okolnosti, utječu na to koje će struke postati deficitarne, a koje sve „suvišnije“.

2.2. Raskorak između željenog i stvarnog posla

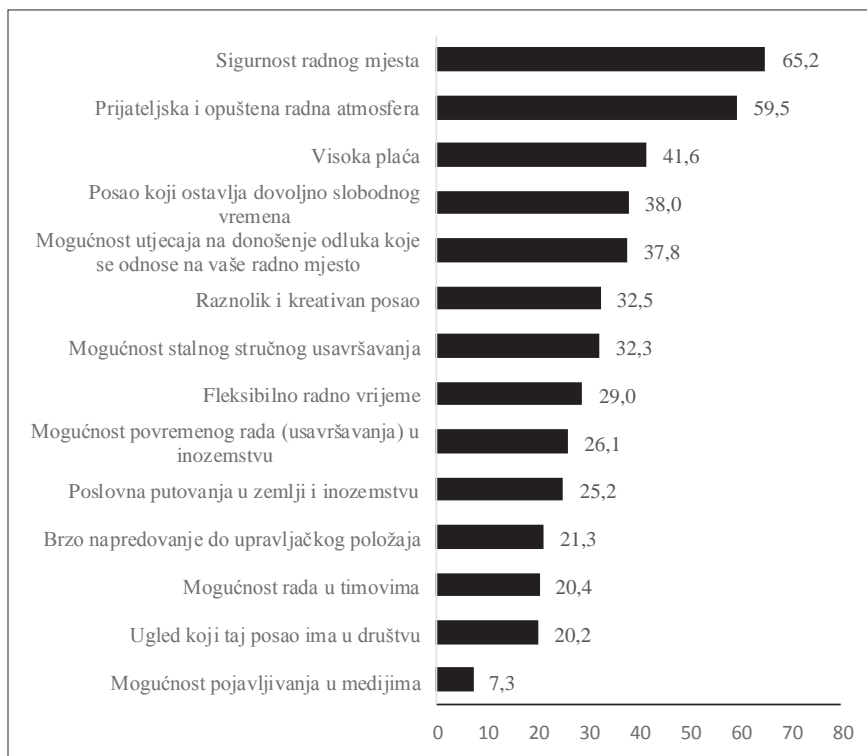
Suvremena generacija mladih se u trenutku kada ulazi na tržište rada suočava s glavnim problemom, a to je mogućnost zapošljavanja. No kada se i zaposle, većina problema vezanih uz stjecanje socio-ekonomske neovisnosti i profesionalno potvrđivanje time nije riješena. Na taj se način i u području rada i zapošljavanja javljaju situacije koje mogu rezultirati nezadovoljstvom mladih i teškoćama u njihovoj socioprofesionalnoj integraciji. Ovdje ćemo se koncentrirati na nekoliko istraživačkih pokazatelja.

Prema prosudbi zaposlene mladeži 2013. godine, samo ih je 45% u potpunosti radilo u struci, a još 20% djelomično, što znači da ih trećina uopće nije radila u struci. U isto vrijeme 47% zaposlenih mladih radi na određeno radno vrijeme, što je dvostruko više nego u ukupnoj populaciji zaposlenih u Hrvatskoj, a sve zajedno više nego u drugim članicama Europske unije. Uz to, čak dvije trećine zaposlenih mladih dobiva plaću ispod nacionalnog prosjeka, a tek manje od petine iznad tog prosjeka (Potočnik i Spajić Vrkaš, 2017:148–150). Ovih nekoliko podataka jasno upućuje na veliku izloženost mladih prekarnom radu, što njihovo socioekonomsko osamostaljivanje nužno pomiče u kasniju životnu dob, kad više neće ni pripadati populaciji mladih. Pritom je logično pretpostaviti da takav prekarni rad uzrokuje nezadovoljstvo među mladima – kako onima koji su već zaposleni, tako i onima kojima zapošljavanje tek slijedi.

Razlozi nezadovoljstva dodatno se mogu detektirati i pomoću profesionalnih aspiracija mladih (*Grafikon 1*)³.

³ U ispitivanjima se koristila četverostupanjnska ljestvica, a u *Grafikonu 1* su prikazani podaci na najvišem stupnju („vrlo mnogo“).

Grafikon 1: Profesionalne aspiracije mladih – 2013. (%)

Kao što se iz podataka vidi, većini mladih najvažnija je sigurnost radnog mjesta te prijateljska i opuštena radna atmosfera, a gotovo svakom drugom ispitaniku vrlo je važna i visoka plaća. Kako smo prethodno pokazali, zaposleni mladi u velikoj mjeri rade na nesigurnim radnim mjestima i većina ih ima razmjerno niske plaće, a što je suprotno njihovim profesionalnim aspiracijama. Također je upitno i koliko je ostvariva želja za prijateljskom i opuštenom radnom atmosferom. Iako ovdje ne raspoložemo odgovarajućim empirijskim podacima, moguće je pretpostaviti da forsiranje kompeticije nasuprot kooperaciji radi veće produktivnosti i profita ne pridonosi razvoju prijateljske i opušteno radne okoline. Ukratko, kada je riječ o trima najzastupljenijim profesionalnim aspiracijama, može se konstatirati kako je upravo njihovo ispunjenje najupitnije, što dodatno može otežati profesionalnu integraciju mladih.

U kontekstu potencijalno problematične profesionalne integracije mladih, indikativni su i nalazi o stvarnom (kada je riječ o zaposlenima) i željenom sektoru rada (*Tablica 1*).

Tablica 1: Komparativni prikaz stvarnog i željenog sektora rada (%)

	2013.			2018.		
	Željeni sektor rada (svi mladi)	Željeni sektor rada (zaposleni)	Stvarni sektor rada (zaposleni)	Željeni sektor rada (svi mladi)	Željeni sektor rada (zaposleni)	Stvarni sektor rada (zaposleni)
<i>Privatni sektor</i>	64,9	65,2	74,3	44,9	55,0	76,6
Zaposlenje u malom poduzeću ili obrtu	16,5	16,3	38,0			
Zaposlenje u velikoj tvrtki	8,5	7,8	26,5			
Vlastito ili obiteljsko poduzeće ili obrt	38,9	41,1	9,8			
<i>Javni sektor</i>	29,2	29,1	23,7	36,6	33,5	19,7
<i>Negdje drugdje</i>	2,0		2,0	8,0	5,7	3,7
<i>Ne bi željeli raditi</i>	4,9	5,7				
<i>Ne znaju</i>				10,5	5,8	

Podaci iz 2013. godine pokazuju nekoliko tendencija. Prvo, vidljivo je da nema značajnih razlika između zaposlenih i ostalih mladih kada je riječ o željenom sektoru rada. Drugo, uočljivo je da bi zaposleni mladi u većem broju željeli raditi u javnom, a u manjem broju u privatnom sektoru nego što stvarno rade. No važno je da se pritom pokazuje kako u pogledu željenog sektora rada ipak prevladava privatni, osobito među onima koji su već zaposleni. Treće, zaposleni mladi najčešće rade u malom poduzeću ili obrtu (što odgovara strukturi hrvatskoga gospodarstva), a najmanje u vlastitom ili obiteljskom poduzeću ili obrtu. Štoviše, oko dva do tri puta manje ih želi raditi u malim i velikim poduzećima, ali bi ih četiri puta više željelo imati vlastito poduzeće ili obrt. Potonja želja svakako je nerealna, a ujedno sugerira kako su poduzetničke težnje vrlo raširene među mladima⁴, što proturječi uče-

⁴ Iz prikazanih podataka je očito kako su mladi ponajprije orijentirani na malo i srednje poduzetništvo, u razvoj kojega posljednje desetljeće velike nade polažu i hrvatske

stалим јавним здвajanjima nad nepostojanjem poduzetničkog duha. Imajući na umu značajke hrvatskoga gospodarstva i poduzetništva, kao i zakonsku regulativu, postavlja se pitanje je li problem u neprihvatanju ideje poduzetništva, nedovoljnoj osposobljenosti za poduzetnički rad ili nepostojanju dostatno stimulativnih uvjeta za pokretanje, održivost i razvoj poduzetničkih pothvata. No naglašena želja mladih za radom u vlastitom poduzeću implicira i to kako su mnogi zaposleni nezadovoljni uvjetima rada u poduzećima u kojima rade. To svakako može biti okidač da, uz nezaposlene, i mladi zaposleni bolje uvjete rada potraže izvan Hrvatske, što im se nameće kao dostupnija solucija nego što je pokretanje vlastitog posla u domovini.

Osobito su zanimljive promjene koje su se dogodile od 2013. do 2018. godine. Podaci pokazuju da se u međuvremenu ponešto smanjio broj zaposlenih u javnom sektoru, dok je istodobno porasla želja za zaposlenjem u tom sektoru. Štoviše, i među svim mladima i među zaposlenima smanjila se želja za zapošljavanjem u privatnom sektoru, pri čemu zaposleni mladi ipak iskazuju manju nevoljkost. Porast preferencija prema zapošljavanju u javnom sektoru sugerira kako su se radni uvjeti u privatnom sektoru vjerojatno pogoršali, zbog čega se zapošljavanje u javnom sektoru čini privlačnijom varijantom. To se događa unatoč permanentnom javnom prokazivanju javnog sektora kao mjesta za proračunski skupe „uhljebe“, pri čemu se javne djelatnosti (uključujući školstvo, zdravstvo, socijalnu skrb i dr.), o kojima ovisi kvaliteta života svih građana, lakonski izjednačavaju s omraženim državnim (birokratskim) aparatom. U svakom slučaju, može se pretpostaviti kako mladi, kojima je primarno stalo do sigurnosti radnoga mjesta, javni sektor prvenstveno prepoznaju kao mjesto rada koje to jamči.

Prikazani istraživački nalazi ukazuju na nepovoljnu profesionalnu situaciju mladih koje pogađa prekarni rad, dodatno povezan sa slabim

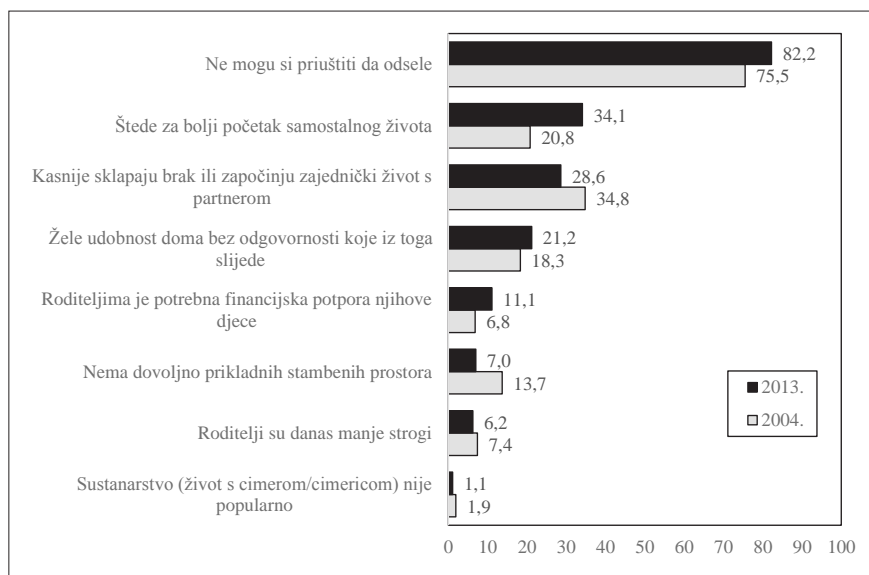
vlade. Za mlade to svakako može biti rješenje njihovih egzistencijalnih problema, ali upitno je može li malo i srednje poduzetništvo biti odgovarajući supstitut za respektabilnu reindustrijalizaciju bez čega, prema sudu ekonomskih analitičara, nema stabilnoga gospodarskog rasta i razvoja. Osim toga, (pre)veliki broj onih koji žele pokrenuti bilo kakav vlastiti posao dovodi u pitanje raspoloživost kvalificirane radne snage za one poduzetnike koji imaju ambicija i potencijala za širenje već postojeće proizvodnje.

mogućnostima ostvarivanja najvažnijih profesionalnih aspiracija i otežanim zapošljavanjem u djelatnostima koje preferiraju. Takva situacija nije stimulatívna za optimalnu profesionalnu integraciju niti osigurava zadovoljavajuće temelje za socioekonomsko osamostaljivanje.

2.3. Zakašnjelo stambeno osamostaljivanje

Stjecanje socioekonomske neovisnosti mladih podrazumijeva i njihovo stambeno osamostaljivanje. Hrvatska omladina se u okviru Europske unije ističe po tome što je na vrhu ljestvice po duljini ostanka u roditeljskom domu (prosječno do 31. godine života), a u tome je vrlo slična svojim vršnjacima u drugim mediteranskim zemljama (Potočnik, 2017:62). Iz toga slijedi kako na kasni odlazak iz roditeljskog doma bar dijelom utječu specifična kultura i tradicija, no istraživački podaci jasno ukazuju i na ekonomska ograničenja (Grafikon 2)⁵.

Grafikon 2: Komparativni prikaz razloga duljeg ostanka mladih u roditeljskom domu (%)

⁵ Ispitanici su mogli izabrati najviše dva od ponuđenih osam odgovora.

Iz *Grafikona 2* je vidljivo kako mladi kao glavni razlog duljeg ostanaka u roditeljskom domu navode kako si ne mogu priuštiti da odele, pri čemu je takvo prosuđivanje u najnovije vrijeme poraslo. Istovjetan trend zabilježen je i kod isticanja štednje za bolji početak samostalnog života, kao i u pogledu percepcije da je roditeljima potrebna financijska pomoć njihove djece. Porast važnosti tih triju razloga može se promatrati kao posljedica istog uzroka, a to je urušavanje materijalnog standarda građana u protekom kriznom razdoblju. Mnoge hrvatske obitelji iscrpile su svoje materijalne rezerve, što izravno utječe i na mogućnosti stambenog osamostaljivanja mladih, budući da su istraživanja pokazala kako se u ostvarivanju svojih životnih ciljeva primarno i trajno oslanjaju na obiteljske resurse i pomoć (Ilišin i Vrkaš Spajić, 2017).

O (pre)dugom ostajanju mladih u roditeljskom domu govore i istraživački podaci koji pokazuju kako je tijekom proteklih dvadesetak godina između 71 i 77 posto mladih živjelo u roditeljskom domu, 11 do 15 posto u vlastitom ili partnerovu stanu, a 8 do 12 posto u podstanarstvu. Pritom su analize pokazale da je glavni „okidač“ za napuštanje roditeljskog doma sklapanje braka ili život u izvanbračnoj zajednici, a u istom smjeru utječe porast životne dobi, zaposlenost, stjecanje visokog obrazovanja i pripadnost ženskom spolu. Koliko je sklapanje braka i/ili život s partnerom/icom važan poticaj za odlazak iz roditeljskog doma pokazuju i podaci iz 2004. godine, kada su mladi koji žive u (izvan) bračnoj zajednici većinom (59%) stanovali u vlastitom ili partnerovu stanu, a 14% kao podstanari, dok ih je 27% stanovalo s roditeljima (Ilišin, 2007:54). Premda razlike nisu enormne, 2018. godine registrirano je opadanje broja mladih koji su u braku a žive s roditeljima (23%) ili u vlastitom stanu (54%), dok je istodobno porastao broj onih koji žive u podstanarstvu (23%). Te promjene indiciraju kako proteklo krizno razdoblje nije smanjilo nastojanje te podskupine mladih da se stambeno osamostale, ali jest reduciralo njihove mogućnosti da si sami kupe stan ili da im u tome uvelike pomognu njihovi roditelji. Razlog ovom trendu zacijelo treba tražiti u znatnom porastu rada na određeno vrijeme, zbog čega zaposleni mladi ne zadovoljavaju uvjete za podizanje bankovnih stambenih kredita. Istodobno se može pretpostaviti, kako je već naznačeno, da je višegodišnja društvena kriza u brojnim slučajevima iscrpila

financijske resurse roditelja, koji stoga ne mogu pomoći svojoj djeci u kupnji stambenog prostora⁶. No budući da se ipak povećao broj mladih koji su se odlučili na život u podstanarstvu, moguće je pretpostaviti kako je u kriznom razdoblju došlo i do stanovita pada cijene najma stanova, no valja očekivati da će gospodarski oporavak utjecati i na rast troškova najma stanova, što će prije svih pogoditi mlade. Ovdje još treba upozoriti kako se brak kao poticaj za stambeno osamostaljivanje odnosi tek na petinu mladih koji žive u braku ili konkubinatu⁷. Kako mladi u brak stupaju u sve kasnijoj životnoj dobi i kako je postkrizni oporavak razmjerno skroman, u dogledno je vrijeme teško očekivati da će se željeno stambeno osamostaljivanje mladih ubrzati. To ujedno sugerira da će se odgađati i ukupno socioekonomsko osamostaljivanje, a budući da je ono sastavna dimenzija društvene integracije mladih, može se pretpostaviti i nastavak njezina usporenog tempa.

3. (Ne)stimulativno društveno okruženje

Optimalna društvena integracija mladih ne uključuje samo socio-ekonomsko osamostaljivanje, nego obuhvaća i prihvaćanje deklariranih društvenih vrijednosti te punopravno sudjelovanje u građanskim poslovima. Hoće li u procesu socijalizacije mladi razviti svijest i obrasce ponašanja sukladne društvenim očekivanjima, uvelike ovisi o stvarnim društvenim procesima i odnosima. Otkloni od poželjnoga pritom ne utječu samo na slabljenje društvenoga konsenzusa i kohezije, nego i na identifikaciju mladih s društvom čiji su integralni dio i u kojem trebaju preuzeti svoj dio prava i odgovornosti. Iako mladi u Hrvatskoj u većini prihvaćaju Ustavom proklamirane liberalne i demokratske

⁶ Nemogućnost kupnje vlastitog stana pojavljuje se kao poseban problem u Hrvatskoj, u kojoj izrazito prevladava privatno vlasništvo nad stambenim prostorom u kojem se živi. Razmjerno rašireno ulaganje u nekretnine je način dolaženja do sigurnoga „krova nad glavom“ (što je jako važno u situaciji kada je tržište najma stanova nedovoljno uređeno), ali nerijetko predstavlja i oblik sigurne štednje „viška“ financijskih sredstava.

⁷ Navedenim indikatorima usporenoga stambenog osamostaljivanja mladih korisno je dodati i podatke o njihovim obiteljskim željama i/ili planovima. Naime, oko četiri petine mladih planira sklopiti brak, ali samo nešto više od trećine željelo bi imati troje i više djece (Potočnik, 2017:53), što znači da je i dalje upitna željena demografska obnova.

vrijednosti (Ilišin i Vrkaš Spajić, 2017), postoje znakovite indicije da oni primjećuju postojanje skrivenih vrijednosti koje nisu u suglasju s deklariranima, što zacijelo može rezultirati pojavom nezadovoljstva društvom u kojem žive.

Jedan od potencijalnih problema svakako je nisko povjerenje u društvene i političke institucije o čijem funkcioniranju presudno ovisi izgradnja i razvoj demokratski uređenog društva (*Tablica 2*)⁸. Tome treba dodati kako mladi u Hrvatskoj iskazuju i razmjerno nisko socijalno povjerenje, osim kada su u pitanju obitelj i bliski prijatelji (Ilišin i sur., 2013).

Tablica 2: Komparativni prikaz (ne)povjerenja mladih u društvene i političke institucije (%)

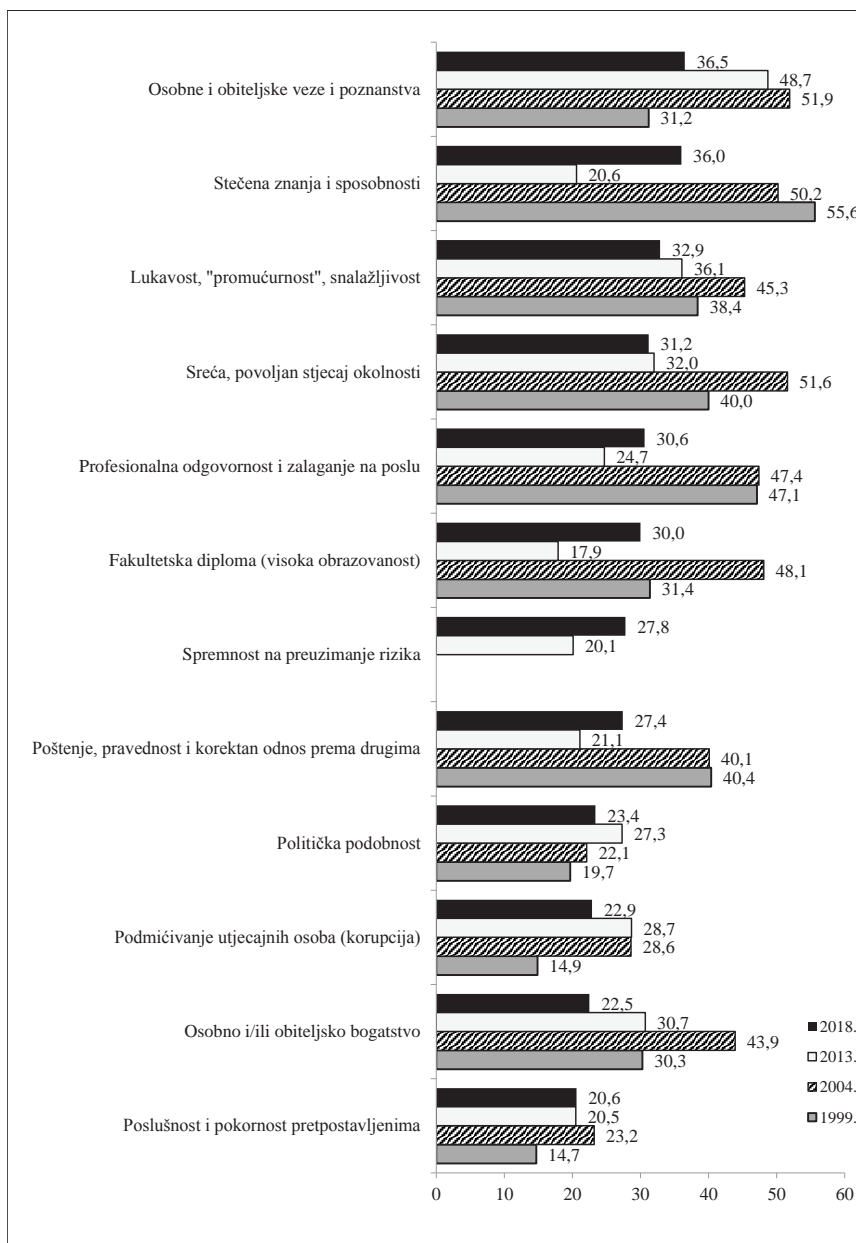
Institucije		2004.		2013.		2018.	
		Vjeruju	Ne vjeruju	Vjeruju	Ne vjeruju	Vjeruju	Ne vjeruju
1.	Vojska	40,4	24,5	33,4	27,6	48,1	20,6
2.	Policija	31,0	31,8	30,6	41,4	40,7	27,3
3.	Vjerske institucije / Crkve	53,6	23,0	33,4	42,5	32,6	33,1
4.	Mediji	30,0	24,1	17,6	50,7	26,9	34,2
5.	Organizacije civilnog društva	34,4	25,7	24,6	35,1	25,5	29,2
6.	Predsjednik/ca Republike	41,4	24,7	30,8	40,3	20,1	44,2
7.	Sindikati	27,6	28,3	14,2	48,5	16,3	36,7
8.	Pravosuđe	22,5	38,8	13,2	59,4	16,1	50,4
9.	Velike tvrtke	19,2	36,9	11,7	48,9	15,6	40,7
10.	Vlada RH	20,8	38,3	7,2	74,0	12,1	57,2
11.	Lokalne vlasti	–	–	13,6	60,4	11,9	53,3
12.	Hrvatski sabor	21,7	37,4	6,8	74,8	9,8	58,4
13.	Političke stranke	9,3	56,9	5,0	74,8	9,4	65,6

⁸ U *Tablici 2* prikazani su podaci agregirani na način da su u kategoriju „ne vjeruju“ uključeni odgovori o potpunom i djelomičnom nepovjerenju, a u kategoriju „vjeruju“ odgovori o djelomičnom i potpunom povjerenju. Korištena je ljestvica od pet stupnjeva, pri čemu distribucija odgovora na neutralnom stavu (a koji popunjava razliku do 100%) nije prikazana radi bolje preglednosti.

Na početku treba skrenuti pozornost na to da, osim vjerskih institucija 2004. godine, nijedna promatrana institucija u posljednjih petnaestak godina nije uživala većinsko povjerenje mladih. Promatrajući prikazane podatke integralno, također treba istaknuti da se u sva tri ispitivanja među prvih pet institucija u koje mladi imaju najviše povjerenja svrstavaju iste četiri (premda s oscilacijama u rangovima): vjerske institucije, vojska, policija i organizacije civilnog društva. U prva dva vala istraživanja razmjerno veće povjerenje uživali su tadašnji predsjednici RH, dok su 2018. godine to mjesto preuzeli mediji. Još postojanije je dno ljestvice povjerenja, odnosno vrh ljestvice nepovjerenja koje je većina mladih kontinuirano iskazivala prema političkim strankama, Vladi RH i Hrvatskom saboru, a od 2013. i prema pravosuđu i lokalnim vlastima. Pritom je općenito najveće nepovjerenje i najniže povjerenje zabilježeno 2013. godine, što se zacijelo može objasniti i činjenicom da je tada u Hrvatskoj gospodarska i društvena kriza bila u punom zamahu. U 2018. godini dolazi do stanovitog smanjenja raširenosti nepovjerenja i oporavka povjerenja, pri čemu je znakovito da su se na vrhu ljestvice povjerenja s respektabilnom razlikom u odnosu na druge institucije i ranija razdoblja učvrstile represivne institucije kao što su vojska i policija. Rast povjerenja u vojsku vjerojatno se može promatrati kao svojevrsan odraz sustavnog promicanja militarističkih vrijednosti, ali i sudjelovanja vojske u saniranju posljedica elementarnih nepogoda. Što se policije tiče, veće povjerenje u tu instituciju bar dijelom bi se moglo objasniti osnaživanjem ksenofobnih stavova i tome sukladno odobravanje vrlo represivnog djelovanja policije na sprečavanju ulazaka izbjeglica i migranata u Hrvatsku. No najvažniji od komentiranih nalaza jest da mladi ne vjeruju upravo onim političkim institucijama koje imaju najvažniju ulogu u usmjeravanju razvoja i izgradnji demokratskoga i pravednoga društva te kreiranju i provođenju odgovarajućih javnih politika. Takvo nepovjerenje indikator je nezadovoljstva mladih funkcioniranjem promatranih institucija, a posljedično i ukupnim društvenim stanjem.

Takva situacija teško može biti stimulativna za optimalno društveno integriranje mladih, a prema rezultatima istraživanja može se pretpostaviti da malo zadovoljstva pronalaze i u okolnostima koje bi

Grafikon 3: Komparativni prikaz okolnosti važnih za uspjeh u hrvatskom društvu (%)

im trebale pomoći da uspiju u društvu – od toga da se koliko-toliko socioekonomski osamostale i uklope u društveno okruženje, do toga da se etabliraju kao uspješne i ugledne osobe. Komparativni podaci o percepciji faktora važnih za uspjeh u hrvatskom društvu ukazuju na zanimljivu dinamiku i ne baš pohvalnu sliku hrvatskoga društva u očima mladih (*Grafikon 3*)⁹.

Prikazani komparativni podaci pokazuju kako se percepcija važnosti promatranih faktora uspjeha tijekom dva desetljeća pogoršavala. To znači da su na važnosti gubile okolnosti koje govore o sposobnostima i kompetencijama pojedinca, a dobivali eksterni faktori, od kojih neki pripadaju svojoj zoni društveno nepoželjnih ponašanja. Ovaj trend nije potpuno jednoznačan, jer su najmanje vjere u individualne prednosti iskazane 2013. godine (kada u prvih šest okolnosti nije bilo nijedne koja se tiče osobnih postignuća), a da su se šest godina kasnije među prvih šest okolnosti vratila stečena znanja i sposobnosti, profesionalna odgovornost i zalaganje na poslu te fakultetska diploma. Međutim, te su okolnosti isticane na znatno nižoj razini nego 1999. godine, kada su u vrhu ljestvice prevladavali faktori individualnih kompetencija i postignuća. Posebno je indikativno da su od 2004. godine osobne i obiteljske veze i poznanstva – čije se korištenje svrstava u specifičan oblik koruptivnog ponašanja – stabilno „zasjele“ na prvo mjesto po važnosti, dok se klasična korupcija (opisana kao podmićivanje utjecajnih osoba) istodobno primjetno rjeđe navodi kao važan faktor uspjeha¹⁰. Zanimljivo je i kako su sreća i povoljan stjecaj okolnosti te lukavost, „promućurnost“ i snalažljivost trajno visokokotirajući faktori uspjeha, što znači da mladi stalno imaju na umu kako su uz individualna postignuća i izravnu potporu nekih drugih ljudi, dobro došli i sreća i specifičan talent za iskorištavanje uočenih prilika. U tom je kontekstu indikativno kako je 2013. godine petina mladih bila spremna na preuzimanje rizika (što je upola manje od gotovo dvije

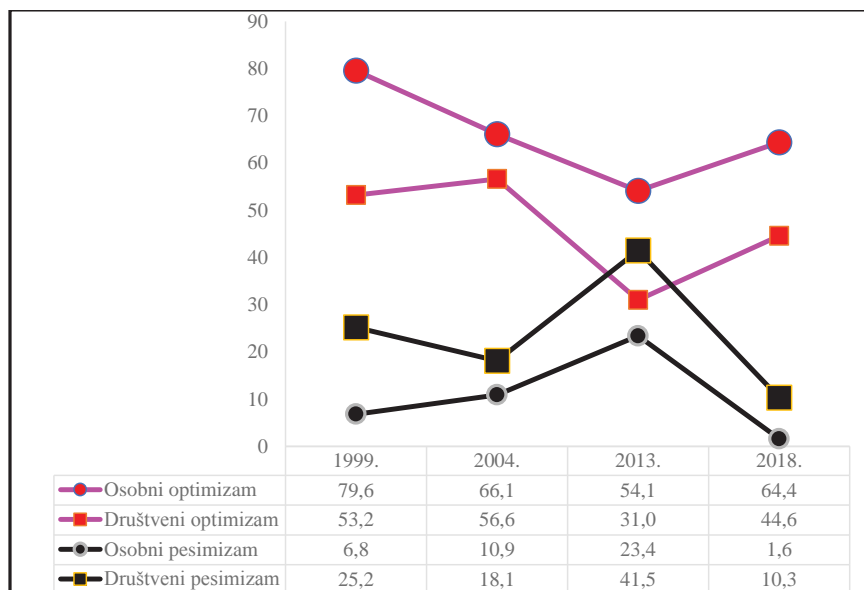
⁹ U ispitivanjima se koristila ljestvica od pet stupnjeva, a u *Grafikonu 3* su prikazani samo rezultati na najvišem stupnju („izrazito važno“).

¹⁰ Koliko je „krizno potonuće“ hrvatskog društva bilo prisutno 2013. godine, sugerira nalaz da su se jedino te godine korupcija i politička podobnost probile među gornjih šest okolnosti važnih za uspjeh u društvu.

petine onih koji bi željeli pokrenuti vlastiti posao) i da se ta spremnost u međuvremenu povećala. Ta promjena ne iznenađuje jer spremnost na rizik ne uključuje samo hrabrost za ulazak u poduzetničke vode, nego i, primjerice, odlazak u nepoznatu sredinu u potrazi za boljim životom. Od svih spomenutih nalaza, u ovom je kontekstu ipak najzanimljiviji recentni trend vraćanja nekih individualnih sposobnosti i kompetencija među najvažnije faktore uspjeha u hrvatskom društvu, a što se uklapa u očekivane postkrizne promjene. Naime izlaskom iz krize rastu aspiracije i otvaraju se neke, do tada gotovo nedostupne, perspektive, a to stimulatивно djeluje i na porast vjere u vlastite mogućnosti.

Na to posredno upućuje i percepcija osobne i društvene budućnosti u narednih 10 godina, odnosno varijacije osobnog i društvenog optimizma i pesimizma mladih tijekom protekla dva desetljeća (*Grafikon 4*)¹¹.

Grafikon 4: Komparativni prikaz osobnog i društvenog optimizma i pesimizma mladih (%)

¹¹ Kao optimisti kategorizirani su oni ispitanici koji očekuju da će njima osobno ili cijelomu društvu u idućih 10 godina biti znatno ili nešto bolje nego u trenutku anketiranja, a kao pesimisti oni koji očekuju pogoršanje na osobnom ili društvenom planu. U *Grafikon 4* nisu uvršteni postoci odgovora da će situacija ostati ista, a koji čine razliku do 100%.

Ustanovljene tendencije uglavnom su slične onima u slučaju percepcije faktora društvenog uspjeha. Konkretno, i osobni i društveni pesimizam bio je najrašireniji 2013. godine, paralelno s najslabije iskazanim optimizmom. Godine 2018. dolazi do stanovitog rasta optimizma i na osobnom i na društvenom planu – pri čemu ostaju na razinama ispod onih zabilježenih 1999. i 2004. godine – i vrlo izraženo pada pesimizma, osobito onog osobnog. Kad se ti trendovi povežu s prethodno analiziranim pokazateljima koji svjedoče o nepovoljnim socijalnim uvjetima, postavlja se pitanje otkuda izvire recentno, zamašno pa iščeznuće osobnog pesimizma mladih, kao i znatno smanjenje društvenog pesimizma. Moguće je spekulirati da je za to unekoliko zaslužan ulazak Hrvatske u Europsku uniju, što potiče (ne)svjesnu nadu da će se povoljna kretanja u EU bar dijelom preliti i u njezinu najmlađu i gotovo najlošije plasiranu članicu. Utjecaj uključenosti u EU posebice je prepoznatljiv na osobnom planu: ukidanje prijašnjih barijera za međdržavnu mobilnost radne snage otvorilo je realno veće mogućnosti mladima da potraže ikakav ili bolje plaćen posao u nekoj razvijenijoj zemlji Unije. Statistički podaci u Hrvatskoj iz posljednje dvije-tri godine pokazuju znatan pad broja nezaposlenih uz minimalno povećanje broja zaposlenih, što je jasan indikator iseljavanja radno-aktivnog stanovništva, osobito onog u mlađoj životnoj dobi. Takva ekonomska emigracija očituje se kao dostupan i efikasan individualni odgovor na nepovoljne društvene uvjete. Svijest da životne ciljeve mogu ostvariti negdje drugdje, kad to već ne mogu u domovini, pridonosi jačanju samopouzdanja i potiranju straha od budućnosti i osobnog pesimizma mladih. Pritom manje pesimistični postaju i oni mladi članovi obitelji koji su ostali u zemlji, jer emigranti šalju novčane doznake i ujedno bude očekivanja da će uspjeti dovoljno zaraditi i uštedjeti ako obitelji u domovini zatreba pomoć u nekoj novoj krizi. Ono što u ovakvoj konstelaciji budi demografsku zabrinutost, jest činjenica da uz mlade samce iseljavaju i mlade obitelji, što u zemlji u kojoj je desetljećima prisutno smanjivanje broja stanovnika aktivira demografski alarm.

4. Zaključne napomene

Društvena integracija ili tranzicija mladih u svijet odraslih podjednako je važan proces i za mlade i za društvo u kojemu žive. To znači kako i mladi i u većoj mjeri društvo dijele odgovornost za uspješnost tog procesa koji je nerijetko obilježen (ne)ostvarenim očekivanjima i (ne)očekivanim teškoćama, kako na individualnom tako i na društvenom planu. Budući da su mladi u suvremenim razvijenim društvima zbog nepovoljnih demografskih kretanja sve dragocijeniji resurs, načelno raste društvena odgovornost za osiguranje odgovarajućih uvjeta za njihovu optimalnu društvenu integraciju. U stvarnosti se događa obrnuto, jer se odgovornost za (ne)uspjeh više adresira na individualnu nego na društvenu razinu. U takvoj se konstelaciji suvremena mlada generacija nalazi u zoni nesigurnosti, koju nastoji prevladati uglavnom pouzdavanjem u vlastite snage i obiteljske resurse, a manje u društveno stvorene uvjete.

Mladi u Hrvatskoj dijele sudbinu svojih vršnjaka u većini europskih zemalja, pri čemu su problemi s kojima se suočavaju brojniji i dublji nego što je to slučaj s mladima u razvijenijim društvima. Razlog tomu je činjenica da je Hrvatska zemlja u kojoj tranzicijski procesi nisu rezultirali očekivanim razvojem i blagostanjem i u kojoj je tek minula višegodišnja kriza, pa je po nizu parametara dospjela na dno uspješnosti među članicama EU-a. Stoga je u ovom radu pozornost usmjerena na neke potencijalno problematične aspekte u procesu društvenog integriranja mladih u Hrvatskoj. S jedne strane analizirani su mogući problemi u socioekonomskom osamostaljivanju, a s druge indikatori nepovoljne društvene klime u kojoj se proces društvene integracije mladih zbiva.

U pogledu socioekonomskog osamostaljivanja, kao potencijalni problemi detektirani su nejednakost šansi u obrazovanju i nemogućnost ostvarenja obrazovnih ambicija, neusklađenost obrazovnih preferencija mladih i potreba tržišta rada, raskorak između profesionalnih aspiracija i (ne)mogućnosti njihova ostvarenja, prevelika zastupljenost prekar-nog rada te kasno stambeno osamostaljivanje mladih. Naznačenim problemima u socioekonomskom osamostaljivanju zajedničko je da

otežavaju i produljuju taj proces, što pridonosi i pojavi nezadovoljstva među mladima. Tome se pridružuje nestimulativnost društvene klime, što se prepoznaje u raširenom institucionalnom nepovjerenju, osobito u nositelje vlasti, te percepciji nedovoljnog valoriziranja individualnih kompetencija i sposobnosti kao okolnosti koje bi trebale omogućiti uspjeh u hrvatskom društvu. Iako je u postkriznom razdoblju registriran blagi pomak prema većem povjerenju u društvene i političke institucije, kao i veće isticanje važnosti individualnih postignuća, čemu se pridružilo opadanje društvenog i posebice osobnog pesimizma, promjene nisu takvog opsega da bi se moglo govoriti o bitno poboljšanim šansama mladih u ostvarivanju svojih životnih ciljeva. Štoviše, može se konstatirati kako nejednak pristup nužnim resursima kao što su obrazovanje, posao i stan uz istodobno jačanje važnosti – u međuvremenu osiromašenih – obiteljskih resursa za bolji životni start mladih te nepovjerenje u društvene institucije i meritokratske mehanizme socijalne promocije istodobno potiče njihovo nezadovoljstvo postojećim društvenim uvjetima i (ne)mogućnostima, a sve to otežava i usporava društvenu integraciju mladih. U tom procesu najveći dio mladih prolazi usporen i, nerijetko, trnovit put; nekima na tom putu pomažu osobne i obiteljske veze ili neke sretne okolnosti, a neki bolje prilike pronalaze u razvijenijim zemljama Europe i svijeta.

Problemi u procesu društvene integracije mladih neminovno generiraju i nepovoljne demografske trendove. Svakako treba podsjetiti kako su nepoželjne demografske posljedice usporene tranzicije mladih u svijet odraslih već dulje na djelu, pri čemu se može očekivati kako će u dogledno vrijeme, zahvaljujući aktualnom, razmjerno masovnom odlasku mladih iz Hrvatske, takve posljedice biti još prisutnije. No upravo zato što se radi o kompleksnom i dugotrajnom trendu (a koji je prisutan i u nizu europskih zemalja, pa i onim razvijenijima), za preokret retrogradnih demografskih trendova uvođenje raznih poticajnih mjera je nužno, ali ne i dostatno. Ciljane demografske mjere kratkoročno mogu polučiti pozitivne efekte, ali za stabilne pozitivne pomake potrebno je dulje vrijeme u kojem će se dogoditi promjene koje uključuju i socioekonomske parametre i ukupnu društvenu klimu.

Literatura

- Cote, J. i Bynner, J. M. (2008). Changes in the transition to adulthood in the UK and Canada: the role of structure and agency in emerging adulthood. *Journal of Youth Studies*, 11(3): 251-268.
- Flere, S., Klanjšek, R., Lavrič, M., Kirbiš, A., Tavčar Krajnc, M., Divjak, M., Boroja, T., Zagorc, B. i Naterer, A. (2014). *Slovenian Youth 2013. Living in times of disillusionment, risk and precarity*. Maribor / Zagreb: CEPYUS / Friedrich Ebert Stiftung.
- France, A. (2007). *Understanding Youth in Late Modernity*. Maidenhead: McGraw Hill Open University Press.
- Furlong, A. (ur.) (2009). *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*. Abington: Routledge.
- Furlong, A. i Cartmel, F. (ur.) (2007). *Young People and Social Change. New perspectives*. Berkshire: Open University Press.
- Gabriel, F. (2013). *Deconstructing Youth. Youth Discourses at the Limits of Sense*. London: Palgrave Macmillan.
- Giroux, H. A. (2009). *Youth in a Suspect Society: Democracy or Disposability?*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hurrelmann, K. i Weichert, M. (ur.) (2015). *Lost in Democratic Transition? Political Challenges and Perspectives for Young People in South East Europe*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung Regional Dialogue SEE.
- Ilišin, V. (ur.) (2005). *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. (2007). Društveni status, problemi i budućnost mladih. U: V. Ilišin i F. Radin (ur.). *Mladi: problem ili resurs* (str. 39-83). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. (ur.) (2014). *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A. i Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize / Youth in the Time of Crisis*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu / Friedrich Ebert Stiftung.
- Ilišin, V. i Radin, F. (ur.) (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. i Radin, F. (ur.) (2007). *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Ilišin, V. i Spajić Vrkaš, V. (ur.) (2017). *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Kipke, M. (ur.) (1999). *Risks and opportunities: Synthesis of studies on adolescence*. Washington DC: National Academy Press.
- Lavrič, M. (ur.) (2011). *Youth 2010. The Social Profile of Young People in Slovenia*. Ljubljana / Maribor: Ministry of Education and Sports / Aristej.

- Mihailović, S. (ur.) (2004). *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Miles, S. (1998). *Consumerism as a way of life*. London: Sage.
- Miles, S. (2000). *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham: Open University Press.
- Mortimer, R. i Larson, R. (ur.) (2002). *The changing adolescent experience: societal trends and the transition to adulthood*. New York: Cambridge University Press.
- Potočnik, D. (2014). Socijalni status studenata. U: V. Ilišin (ur.). *Sociološki portret hrvatskih studenata* (str. 57-96). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Potočnik, D. (2017). Obiteljske okolnosti mladih. U: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.). *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 31-73). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Potočnik, D. i Spajić Vrkaš, V. (2017). Mladi u Hrvatskoj: sudjelovanje na tržištu rada i prostorna mobilnost. U: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.). *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 143-184). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Roberts, K. (2009). *Youth in Transition: Eastern Europe and the West*. London: Palgrave Macmillan.
- Roche, J. i Tucker, S. (ur.) (1997). *Youth in Society: Contemporary Theory, Policy and Practice*. London: Sage Publications.
- Spajić Vrkaš, V. i Ilišin, V. (2005). *Youth in Croatia*. Zagreb: Research and Training Centre for Human Rights and Democratic Citizenship, Faculty of Humanities and Social Sciences University of Zagreb.
- Spajić Vrkaš, V. i Potočnik, D. (2017). Mladi i obrazovanje pred izazovima globalne konkurentnosti. U: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.). *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 75-141). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Tomanović, S. i Stanojević, D. (2015). *Mladi u Srbiji 2015. Stanja, opažanja, verovanja i nadanja*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung / SeConS.
- Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M. i Živadinović, I. (2012). *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa / Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Ule, M. (1988). *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Walther, A. (2006). Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts. *Young*, 14(2): 119-141.
- Wallace, C. i Kovacheva, S. (1998). *The Construction and deconstruction of youth in East and West Europe*. Chippenham: Rowe.
- Wyn, J. i White, R. (1997). *Rethinking Youth*. London: Sage.
- Young People in Changing Societies (2000). *Regional Monitoring Reports*, No 7. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

- Youniss, J., Bales, S., Christmas-Best, V., Diversi, M., McLaughlin, M. i Silbereisen, R. (2002). Youth Civic Engagement in the Twenty-First Century. *Journal of Research on Adolescence*, 12(1): 121-148.
- Žiga, J., Turčilo, L., Osmić, A., Bašić, S., Džananović Miraščija, N., Kapidžić, D. i Brkić Šmigoc, J. (2015). *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

Teo Matković i Jelena Ostojić

TKO ŠTO RADI SADA? DOB I ROD KAO ODREDNICE POLOŽAJA NA TRŽIŠTU RADA U HRVATSKOJ 2007–2018.

1. Uvod

U prirodi je tržišta rada da se nalazi u stalnoj transformaciji, pa tako ni proteklih deset godina u Hrvatskoj nisu izuzetak. Ove promjene izravno utječu na socijalnu i demografsku reprodukciju Hrvatske, ali i na zatečene dobne i rodne razlike na tržištu rada. S obzirom na implikacije nejednakosti između tih velikih demografskih skupina po socijalnu koheziju, namjera je ovoga rada, na tragu prethodne studije koja je snimila stanje do 2006. godine (Matković, 2008), pregledom rezultata Ankete o radnoj snazi utvrditi da li je u narednom desetljeću (2007–2017) došlo do trendova konvergencije, divergencije ili kontinuiteta u dobnim i rodnim razlikama na tržištu rada.

Naša je pretpostavka kako nejednakosti na tržištu rada, koje se manifestiraju u nepovoljnijem položaju koji žene zauzimaju u odnosu na muškarce te skupine mladih i starijih radnika u odnosu na središnji radni kontingent, nisu postojane, odnosno ovise o kontekstu specifičnih razdoblja. Drugim riječima, aktualni društveni procesi i socioekonomske prilike reflektiraju se na rodnu i dobnu podjelu rada.

Rad započinje pregledom općih trendova na tržištu rada unutar proteklog desetljeća i razmatranjem njihova utjecaja na dobne i rodne razlike, a nastavlja središnjim doprinosom u obliku analize promjena u obrascima participacije na tržištu rada, strukturi i oblicima (prekarne) zaposlenosti muškaraca i žena, te mladih i starih radnika na tržištu rada.

2. Desetljetne promjene na tržištu rada: ključni trendovi

U proteklom desetljeću ističe se nekoliko dominantnih procesa koji predstavljaju kontekst za razumijevanje dinamičnih promjena koje su se odvijale na tržištu rada. (1) Posljedice ekonomske krize reflektirale su se na hrvatsko tržište rada najsnažnije od 2009. do 2014. godine, nakon čega je uslijedio parcijalni oporavak. (2) U recentnom razdoblju oporavka tržišta rada, međutim, došlo je i do snažnog porasta udjela nesigurne i privremene zaposlenosti, dijelom omogućeno i promjenama radnog zakonodavstva koje je olakšalo sklapanje i produžetak trajanja nestandardnih oblika rada. (3) Na poboljšanje generalnih pokazatelja tržišta rada utjecale su snažne emigracije radnoga kontingenta, proces ojačan ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, a aktualne i danas. (4) Čitavo razdoblje obilježavaju i daljnja deindustrijalizacija te osnaživanja uslužnog, a posebice turističkog sektora, kao i napredak digitalne transformacije tržišta rada. (5) Također, proces starenja radnoga kontingenta se nastavlja, a izlaskom *baby-boomera* i ulaskom generacije obrazovanih na tržište rada u 2000-ima bitno je unaprijeđena obrazovna struktura radnoga kontingenta, posebice mladih, starijih i žena. (6) Ti procesi odvijali su se u kontekstu završetka univerzalnog povećanja minimalne dobi odlaska u mirovinu 2008. godine, te konvergencije minimalne regulacije umirovljenja povećanjem minimalne dobi umirovljenja žena (s 55/60 u 2010. na 57/62 u 2018). Svi spomenuti procesi reflektiraju se na ukupnu sliku tržišta rada u Hrvatskoj, a potencijalno i na rodne i dobne nejednakosti na njemu. Dok posljednja dva čimbenika imaju jasne i kompozicijske implikacije, prva četiri traže nešto detaljniju elaboraciju.

2.1. Utjecaj ekonomske krize na tržište rada

Razdoblje od početka tisućljeća do 2008. godine vremenski je okvir unutar kojega pratimo konstantno smanjivanje stope nezaposlenosti zbog ekonomskog rasta i razmjerno povoljnih pokazatelja na hrvatskom tržištu rada (Matković, 2008). Taj je rast u velikoj mjeri potaknulo kreditiranje kućanstava i nefinancijskih poduzeća te se temeljio i na

investicijama u građevinski sektor, koji je u istom razdoblju bilježio najveći rast zaposlenosti. To je upravo bila karakteristika zemalja koje su po izbivanju krize, kada je dotok kredita snažno reduciran, zabilježile najveći pad razine zaposlenosti (Levačić i sur., 2016). Globalna ekonomska kriza koja je nastupila 2008. godine, uz kumulativni pad BDP-a od 12% od 2009. do 2014. godine (Tomić i Žilić, 2018), posljedično je imala izrazito negativan utjecaj na zapošljavanje i kvalitetu rada u Hrvatskoj: ukupna stopa nezaposlenosti je u 2013. godini dosegla vrijednost 17,4% (treća najviša u Europskoj uniji), a u odnosu na 2008. godinu broj izgubljenih radnih mjesta iznosio je 231.000¹. Od 2015. godine vraća se razdoblje umjerenoga gospodarskog rasta (2–3% BDP-a godišnje), uz smanjivanje nezaposlenosti i rast zaposlenosti. Ipak, broj zaposlenih do 2018. godine porastao je tek na 1.630.000, što je još uvijek 95.000 manje radnih mjesta u odnosu na 2008. godinu. Kriza je u većini zemalja, pa i Hrvatskoj, i ovaj put dodatno otežala pristup mladima tržištu rada i inicijalno u većoj mjeri pogodila muškarce.

2.2. Ekspanzija nestandardne zaposlenosti

Rast udjela privremenog zapošljavanja obilježava cijelo promatrano desetljetno razdoblje, a naročito fazu oporavka odnosno tzv. postkriznog razdoblja. Između 2012. i 2018. godine politike rada i zapošljavanja dodatno su mijenjale radne i industrijske odnose u smjeru parcijalne deregulacije i facilitiranja nestandardnih oblika zapošljavanja (Matković, 2018; Butković, Samardžija i sur., 2018; Kunovac, 2014). Posljedično, 2016–2018. godine oko petine zaposlenika u Hrvatskoj bilo je privremeno zaposleno, što Hrvatsku, uz Poljsku, Španjolsku i Portugal, svrstava među zemlje s najvećim udjelom privremenog zapošljavanja, s tim da Hrvatska prednjači po raširenosti kratkotrajne zaposlenosti do tri mjeseca.

Ovakve promjene u pravilu više pogađaju skupine na periferiji tržišta rada, a pojedine intervencije koje su pridonijele širenju nesigurnog rada bile su eksplicitno usmjerene mladima (poput uvođenja i ekspan-

¹ Izvor: Eurostat, tablica [lfsi_emp_a]

zije mjere aktivne politike zapošljavanja – stručnog osposobljavanja, odnosno omogućavanja studentskog rada izvanrednim studentima) te starima (mogućnost angažmana umirovljenika u radnom odnosu otvorena 2013. i znatno proširena 2018. godine).

2.3. Migracijski tokovi

Pridruživanjem Hrvatske EU u 2013. godini, otvoren je prostor slobode kretanja radnika, dodatno proširen 2015. i 2018. godine ukla-
njanjem privremenih ograničenja za većinu država članica. Radne emi-
gracije iz Hrvatske stoga čine ključan pozadinski proces koji objašnjava
nesrazmjer smanjivanja stope nezaposlenosti i rasta stope zaposlenosti,
te sve limitiraniju ponudu rada u Hrvatskoj. U 2015. i 2016. indirektna
procjena godišnje emigracije iznosi oko 1,6% radnoga kontingenta, pri
čemu je emigracijama skloniji srednji i mlađi radni kontingent, uz rodnu
ujednačenost migracija, a postoje i indicije o nešto višoj obrazovnoj
strukturi emigranata u odnosu na populaciju (Draženić, Kunovac, i
Pripužić, 2018; Jurić, 2017; Župarić-Iljić, 2017). Anketom poslodavaca
HZZ-a (Ostojić, 2017) poslodavci su iskazali kako su u 2016. godini
zbog emigracije izgubili 1,7% zaposlenih (pretežito u privatnom sek-
toru, mikro i malim poduzećima, građevinarstvu, turizmu i stručnim
djelatnostima), što upućuje na učestalost emigracije zaposlenih koje
induciraju potražnju za zamjenskim radnicima i povećavaju fluktuaciju
na tržištu rada.

2.4. Deindustrijalizacija i digitalna transformacija

Promjena strukture zaposlenosti iz poljoprivrede i industrije prema
uslugama proces je koji pre-datira tranziciju, ali je dodatno uznapre-
dovao u kontekstu postsocijalističke transformacije, globalizacije te
recentne recesije (Franičević i Matković, 2013; Matković, 2003; Pe-
račković, 2011; Pokos i Peračković, 2016). Paralelno s tim procesima
postoje naznake kako se struktura i oblici rada i u Hrvatskoj transfor-
miraju u kontekstu informacijskog društva implementacijom disrup-
tivnih i disintermedijacijskih digitalnih tehnologija (Bilić, Primorac i

Valtysson, 2018; Butković i Samardžija, 2019; Ivanković, 2018), koji ujedno pridonose i porastu nestandardnih i nesigurnih oblika zaposlenosti (npr. Uber). Ipak, valja imati na umu da već desetljećima snažan tehnološki determinizam promjena na tržištu rada ima i svoju ideološku komponentu (Biti i Žitko, 2017), te nerijetko tek prikriva deregulatorne izbore kasnog kapitalizma. Iz perspektive skupina koje ovim radom promatramo, promjena industrijske strukture otvara „nove“ prostore potražnje na tržištu rada u kojima mladi mogu imati prednost, a zatvara „stare“, što može uzrokovati poteškoće starijima čiji ljudski kapital devalvira. Također, smanjivanje zaposlenosti u „muškim“ djelatnostima te sve veće značenje emocionalnog, interpersonalnog i skrbi u svijetu rada ima potencijal povećanja potražnje za „ženskim“ radom.

3. Rod i dob kao odrednice položaja na tržištu rada – zatečeno stanje

Ovi generalni uvidi predstavljaju dinamičnu sliku izmjena koje su se na hrvatskom tržištu rada odvijale u proteklom desetljeću. Međutim, oni u isto vrijeme ne govore puno o pojedinim segmentima populacije i njihovim šansama na tržištu rada, o njihovu položaju u podjeli rada te obliku i kvaliteti njihove zaposlenosti. Stoga za jasniji uvid u dinamiku odnosa na tržištu rada unutar opisanoga konteksta, potrebno je promatrati pojedine demografske skupine zasebno te uspoređivati njihove ishode. Takva analiza preduvjet je za daljnje istraživanje uzroka ovih razlika, ali i iznalaženja mjera za smanjivanje nejednakosti. Rodna i dobna obilježja pokazala su se u Hrvatskoj kao značajne temeljne karakteristike za istraživanje s obzirom na ranije empirijski utvrđene razlike većine dimenzija sudjelovanja u svijetu rada (Matković, 2008).

Rodne razlike promatrane u razdoblju od 1996. do 2006. postojale su kako u participaciji muškaraca i žena na tržištu rada, tako i u razini nezaposlenosti. Iako je došlo do povećanja participacije žena od 2001. godine, rasle su i rodne nejednakosti u nezaposlenosti i dugoročnoj nezaposlenosti. Također, došlo je i do povećanja rodne segmentacije u različitim rodovima zanimanjima, područjima djelatnosti i sektorima vlasništva (Matković, 2008). Uzme li se u obzir dobna dimenzija rad-

noga kontingenta, mladi u Hrvatskoj bili su posebno osjetljiva skupina s razmjerno visokom stopom nezaposlenosti u europskim okvirima i velikim udjelom zaposlenosti u privremenim, neformalnim i drugim nestandardnim oblicima rada, dok je starija populacija imala relativno nisku nezaposlenost koja se ipak nije smanjivala u vrijeme ekonomskog rasta (Matković, 2008).

Spomenuti nalazi polazišna su točka za usporedbe kretanja pokazatelja za muškarce i žene te starosne skupine na tržištu rada kroz posljednje desetljeće (2007–2018). Za ovaj vremenski okvir pružit će se uvid u razmjer, strukturu i oblike zaposlenosti i tako jasno ocrtati kako su se naznačene promjene odrazile na položaj žena ili pojedinih dobnih skupina u pristupu zaposlenosti i kvaliteti njihova rada. Ovaj pregled izravan je nastavak ranije studije na istu temu (Matković, 2008). Pri tome će dijakronijska perspektiva omogućiti ne samo identifikaciju razlika među skupinama, već i promjenu, odnosno divergenciju ili konvergenciju u razmjeru, strukturi ili oblicima zaposlenosti, gdje konvergenciju smatramo pozitivnim pomakom iz perspektive ravnopravnosti na tržištu rada (iako može biti supstantivno negativna ako je uzrokovana „konvergencijom prema lošijem/nesigurnijem“).

Za analize je korišten isti izvor kao i u prethodnoj studiji: Anketa o radnoj snazi. Ovo istraživanje DZS provodi od 1996. godine, a od 2007. se provodi bez izrazitih metodoloških promjena kao rotirajući panel, s godišnjim brojem opservacija koji okvirno odgovara 1% populacije RH. Pritom nisu korišteni mikropodaci, već agregirani deskriptivi kroz portal Eurostata, koji za dano razdoblje primjenjuju revidirana populacijska utežanja temeljena na Popisu stanovništva 2011. Konzistentno prethodnom radu, radi stabilnosti procjena uspoređujemo trogodišnje prosjeke na početku (2007–2009) i na kraju (2016–2018) promatranog razdoblja. Iznimka je trogodišnji prosjek početka razdoblja za prikaze koji se odnose na područja djelatnosti, pri čemu je uzeto razdoblje 2008–2010. zbog konzistentnosti prikaza jer se nova Nacionalna klasifikacija djelatnosti 2007. (NKD 2007) primjenjuje od 2008. godine. S obzirom na povremene promjene u artikulaciji pitanja i definiciji kategorija, kao i na primjenu novog okvira uzorkovanja od 2014. godine, koji se temelji na Popisu stanovništva 2011, u fokusu

analiza nalaze se promjene u relativnim odnosima među skupinama u svakom od promatranih razdoblja, a ne na promjenu među razdobljima.

3.1. Promjene u rodnom nejednakostima na tržištu rada

U svakoj tematizaciji rodni nejednakosti u pristupu radu važno je napomenuti da postoji cijela radna sfera neplaćenog tzv. kućanskog rada kojeg se redovite statistike dotiču vrlo malo ili nikako, a koja je izrazito rodno obilježena. Bez razmatranja tog velikog udjela radne opterećenosti, nije moguće interpretacijski obuhvatiti svu kompleksnost rodni podjela kada je riječ o položaju žena u plaćenom radu. Zbog preuzimanja u najvećem dijelu tereta kućanskog rada i brige o djeci, položaj žena u plaćenom radu, unatoč značajnim pomacima u participaciji i obrazovanju, i dalje nije izjednačen te ih imanje djece kao i broj djece udaljavaju od tržišta rada u neaktivnost (Gelo, Smolić i Strmota, 2011). Unatoč načelnom postojanju politika usklađivanja obiteljskih obveza i plaćenog rada, njihova nedostatnost ili neadekvatnost odražava se na aktivnost žena na tržištu rada, ali i rodnog jaza u plaćama te horizontalne i vertikalne segregacije (Dobrotić, 2015). Ove tvrdnje potvrđuje i snažna obrnuta povezanost obuhvata djece predškolskim programima i zaposlenosti žena (Dobrotić, Matković i Baran, 2010). Kada je riječ o rodnom jazu u plaćama, istraživanja su pokazala da osim što u Hrvatskoj žene primaju manje naknade u odnosu na muškarce s istim karakteristikama na tržištu rada, taj jaz se dodatno povećao između 1998. i 2008. i to pretežito u sredini distribucije (Nestić, 2010). Dakle rodna dimenzija nastavlja biti važan faktor i u zaposlenosti. Na to upućuju i podjela plaćenog rada pa na odabir zanimanja od strane žena također velik utjecaj ima imperativ usklađivanja radnog života s obiteljskim obvezama. Izbor zanimanja odnosno horizontalna segregacija najočitija je kroz feminizaciju određenih profesija kroz povijest, ali i danas, odnosno izraženu participaciju žena u nekima od njih (B. Galić, 2011). Unatoč poboljšanju obrazovne strukture, neka zanimanja poput odgajatelja i učitelja, usluga socijalne skrbi te društvene znanosti i dalje su tipično opredjeljenje ženske, odnosno inženjerstvo i inženjerski obrti, računalstvo, zaštita okoliša

muške populacije (Vuković i Šmaguc, 2015). Stupanj obrazovanja i dob kao važni prediktori zaposlenosti žena u Hrvatskoj (Gelo i sur., 2011) podsjećaju da unatoč nekim zajedničkim značajkama, taj veliki segment radne populacije nije homogen.

Utjecaj ekonomske krize na rodne odnose u radu varira među zemljama zahvaćenima krizom i ovisi o nizu specifičnih okolnosti pojedinih tržišta rada (Karamessini i Rubery, 2013). U hrvatskom kontekstu, rodna dinamika na tržištu rada može se smatrati povoljnijom za muškarce u vrijeme gospodarski prosperitetnijih razdoblja, dok su u vrijeme krize žene nešto zaštićenije (Dobrotić, Matković i Zrinščak, 2013; Franičević i Matković, 2013). S obzirom na gubitke koje su zbog krize pretrpjeli sektori u kojima dominiraju muškarci i na relativno sigurne poslove u javnom sektoru u kojem dominiraju žene, posljedice krize značajnije su se odrazile upravo na muški dio radnoga kontingenta. U razdoblju ekonomskog oporavka, pokazatelji participacije na tržištu rada oporavljali su se intenzivnije za muški radni kontingent nego oni za žene, što je bio slučaj i u vrijeme oporavka od krize s početka 2000-ih godina (Matković, 2008).

3.1.1. Rodne razlike u ekonomskoj aktivnosti

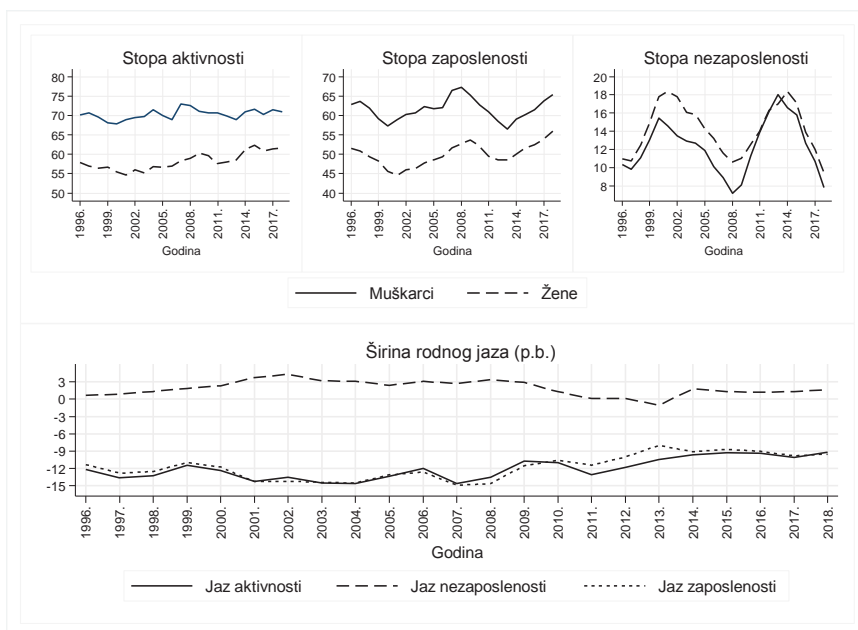
Razlika u stopi aktivnosti muškaraca i žena kontinuirano je obilježje hrvatskog tržišta rada, ali s tendencijom smanjivanja u proteklom desetljeću. Stopa aktivnosti muškaraca smanjila se je s pretkriznih 73,0% na 68,9% u 2013. godini, te do 2018. blago porasla na 70,9%. Kod žena je stopa aktivnosti između 2007. i 2013. bila niža ali stabilna (58,4% i 58,5%), a potom porasla do 61,7%. To je pridonijelo smanjenju jaza aktivnosti s 12–15% u razdoblju 1996–2007. na 9–10% u razdoblju 2014–2018. Razlika u stopi zaposlenosti pratila je ovaj trend približavanja, ali je 2008–2013. došlo do ranijeg i izraženijeg pada zaposlenosti muškaraca.

Kada je riječ o nezaposlenosti, njezino smanjivanje u 2007. i 2008. je, slično prethodnim godinama, bilo obilježeno prednošću muškaraca od oko 3 postotna boda. Međutim, nadolaskom krize i kolapsom građevinskog sektora, ta se prednost do 2010. godine gubi, te se stopa nezaposlenosti muškaraca i žena izjednačava (što je bilo zapaženo i

tijekom krize krajem 1990-ih). Recentnim oporavkom stopa nezaposlenosti muškaraca ponovno se nešto brže smanjuje, ali je veličina jaza 2015–2018. od oko 1,2–1,7 p.b., gotovo dvostruko manja nego 3 p.b. u „dobrim“ godinama koje su prethodile krizi. Ova je konvergencija vidljiva i usporedimo li trogodišnje razdoblje s početka praćenja (2007–2009) s razdobljem oporavka (2016–2018) (Tablica 1).

U europskom kontekstu aktivnost muškaraca se u promatranom razdoblju blago povećala (sa 77,5% u 2007. na 79,2% u 2018), a žena nešto izraženije (sa 63,1% na 68,2%), tako da se i u razdoblju oporavka (do 2017) zaostajanje stope aktivnosti muškaraca za EU prosjekom gotovo udvostručilo sa 4,5 na 8,3 p.b, a kod žena povećalo sa 4,7 na 6,5 p.b. Kad je u pitanju rodni jaz u stopi nezaposlenosti, i na razini EU je došlo do određene konvergencije (vidi Eurostat, tablica [lfsa_urgaed]). Obrazac u RH u 2018. godini odgovara onome koji se može pronaći u većini tranzicijskih zemalja, te je jaz manje izražen nego u mediteranskim članicama.

Slika 1. Ekonomska aktivnost muškaraca i žena (15–64)

Izvor: Eurostat, 2019. Tablice [lfsa_argaedn], [lfsa_ergaed] i [lfsa_urgaed]. Rodni jaz je izračunan.

Vjerojatnost dugotrajne nezaposlenosti posljednjih godina značajno je smanjena za žene. U ranijem razdoblju žene su češće bile dugotrajno nezaposlene, u recentnom razdoblju udio dugotrajne nezaposlenosti se u manjoj mjeri smanjio za muškarce. Rezultat je da danas žene imaju relativno niži rizik dugotrajne nezaposlenosti od muškaraca. Među obeshrabrenim nezaposlenima nije došlo do značajnije konvergencije te je 2016–2018. i dalje gotovo dvostruko češća obeshrabrena nezaposlenost među ženama.

Tablica 1. Rodne razlike u nezaposlenosti

	Razdoblje	Muškarci	Žene	Omjer: ž/m
Stopa nezaposlenosti	2007.-09.	8,1%	11,1%	1,4
	2016.-18.	10,4%	11,8%	1,1
Udio dugotrajne nezaposlenosti u nezaposlenosti	2007.-09.	55,2%	63,0%	1,1
	2016.-18.	46,0%	41,8%	0,9
Obeshrabreni nezaposleni: raspoloživi za rad ali ne traže posao (kao % aktivnog stanovništva)	2007.-09.	3,9%	7,5%	1,9
	2016.-18.	5,9%	10,8%	1,8

Izvor: Eurostat, 2019. Tablice [lfsa_urgaed], [lfsa_upgan] i [lfsa_sup_age]

Napomena: Kod omjera zastupljenosti, svjetlo sjenčanje označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a tamnije odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

3.1.2. Rodne razlike u strukturi zaposlenosti

S obzirom na skupine zanimanja u kojima rade, promjene u strukturi zaposlenosti kod muškaraca i žena tek su se u skupinama na vrhu i dnu hijerarhije zanimanja kretale u različitom smjeru i vodile konvergenciji: udio muškaraca koji rade kao menadžeri se smanjio, a žena blago povećao, dok u jednostavnim zanimanjima se udio muškaraca blago povećao, a žena se smanjio. Feminizacija u zanimanjima administrativnih službenika se smanjuje jer se udio zaposlenih žena smanjuje brže od udjela muškaraca. Divergencija je vidljiva u bržem rastu udjela žena zaposlenih u zanimanjima znanstvenika, inženjera i stručnjaka, tako da je u recentnom razdoblju gotovo četvrtina zaposlenih žena radila u tim zanimanjima, dvostruko više nego je to slučaj

kod muškaraca. U ranije feminiziranim poljoprivrednim zanimanjima je pak došlo do inverzije izrazito snažnim smanjenjem zastupljenosti tih zanimanja među ženama.

Zanimanja u obrtu, pojedinačnoj proizvodnji, rukovatelji postrojenjima i strojevima ostali su izrazito maskulinizirani, a uslužna i trgovačka zanimanja u ekspanziji zadržala su dvostruko veće značenje u zaposlenosti žena. Stanje približno rodnom paritetu kao i prije desetak godina može se pronaći isključivo u zanimanjima tehničara i stručnih suradnika.

Sumarno, Duncanov indeks različitosti (*dissimilarity index*) ostao je visok i stabilan: 0,335 za razdoblje 2007–09. i 0,336 za razdoblje 2016–18, odnosno nešto manje od 34% zaposlenih trebalo bi promijeniti rod zanimanja da se postigne rodni paritet. Ovim je zaustavljen trend divergencije ustanovljen između 1996–1998. i 2004–2006. (Matković, 2008).

Tablica 2. Rodne razlike prema rodovima zanimanja

	Muškarci		Žene		Omjer: ž/m	
	2007.-09.	2016.-18.	2007.-09.	2016.-18.	2007.-09.	2016.-18.
Zakonodavci, dužnosnici i direktori	6,9%	6,2%	2,7%	3,1%	0,4	0,5
Znanstvenici, inženjeri i stručnjaci	7,7%	11,8%	12,3%	23,5%	1,6	2,0
Tehničari i stručni suradnici	13,9%	14,9%	15,9%	13,9%	1,1	0,9
Administrativni službenici	6,6%	5,8%	18,2%	13,7%	2,8	2,4
Uslužna i trgovačka zanimanja	10,7%	12,9%	21,2%	25,8%	2,0	2,0
Poljoprivrednici, šumari i ribari	9,9%	5,7%	12,9%	4,1%	1,3	0,7
Zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji	22,3%	20,4%	2,2%	1,8%	0,1	0,1
Rukovatelji postrojenjima i strojevima, industrijski proizvođači i sastavljači strojeva	14,3%	14,1%	5,7%	5,4%	0,4	0,4
Jednostavna zanimanja	6,6%	6,9%	8,9%	8,5%	1,3	1,2

Izvor: Eurostat, 2019. [lfsa_egais]

Napomena: U strukturi zaposlenosti **podebljana** slova upućuju na rast zastupljenosti veći od 1.5 p.b., a *siva* na smanjivanje veće od 1.5 p.b. Kod omjera zastupljenosti, svijetlo sjenčanje označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a **tamnije** odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

Kada je riječ o temeljnim područjima djelatnosti prema NKD/ISIC klasifikaciji, daljnja horizontalna segregacija je vidljiva u četiri područja u kojima je u recentnom razdoblju bilo zaposleno 44,4% muškaraca i 37,0% žena. U poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu došlo je do već naznačene inverzije prema maskulinizaciji, dok je u prerađivačkoj industriji, informacijama i komunikacijama ona postala izraženija. S druge strane, feminizacija je osnažena u trgovini i ugostiteljstvu.

Do konvergencije je došlo u tek četiri manja područja djelatnosti u kojima je zaposleno tek 7,9% žena i 5,7% muškaraca: razina feminizacije je smanjena u financijskim, stručnim i znanstvenim, te ostalim uslužnim djelatnostima.

U preostalim djelatnostima, uključujući i tri jezgrena područja javnog sektora (javna uprava, obrazovanje i zdravstvena zaštita), nije došlo do izraženije promjene u omjeru vjerojatnosti zaposlenosti žena i muškaraca.

Sumarno, Duncanov indeks različitosti bitno se je povećao s 0,300 za razdoblje 2008–10. na 0,348 za razdoblje 2016–18, odnosno oko 35% zaposlenih trebalo bi promijeniti djelatnost da se postigne rodni paritet. Ovim se nastavlja trend divergencije ustanovljen između 1996–1998. i 2004–2006. (Matković, 2008).

Tablica 3. Rodne razlike prema područjima djelatnosti

	Muškarci		Žene		Omjer: ž/m	
	2008.-10.	2016.-18.	2008.-10.	2016.-18.	2008.-10.	2016.-18.
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	12,6%	8,4%	14,5%	5,2%	1,2	0,6
Prerađivačka industrija	20,5%	21,4%	14,0%	12,1%	0,7	0,6
Opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	1,4%	1,2%	0,4%	0,3%	0,3	0,3
Opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša	2,3%	2,6%	0,4%	0,7%	0,2	0,3
Građevinarstvo	14,3%	11,7%	1,5%	1,1%	0,1	0,1
Trgovina na veliko i na malo	12,9%	10,9%	17,6%	17,4%	1,4	1,6

	Muškarci		Žene		Omjer: ž/m	
	2008.-10.	2016.-18.	2008.-10.	2016.-18.	2008.-10.	2016.-18.
Prijevoz i skladištenje	8,5%	9,7%	2,3%	2,8%	0,3	0,3
Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane	4,6%	5,5%	6,8%	9,0%	1,5	1,6
Informacije i komunikacije	2,8%	3,8%	2,0%	2,3%	0,7	0,6
Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	1,2%	1,8%	3,4%	3,6%	2,8	2,0
Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti	2,5%	3,8%	3,9%	5,1%	1,5	1,4
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	2,1%	2,9%	1,9%	2,7%	0,9	0,9
Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje	6,2%	6,9%	6,1%	6,6%	1,0	1,0
Obrazovanje	2,2%	3,0%	9,4%	13,1%	4,2	4,4
Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi	2,0%	2,4%	10,4%	11,3%	5,1	4,8
Umjetnost, zabava i rekreacija	1,6%	1,6%	2,0%	2,0%	1,3	1,2
Ostale uslužne djelatnosti	0,8%	1,3%	2,6%	3,6%	3,3	2,7

Izvor: Eurostat, 2019. [lfsa_egan2]

Napomena: U strukturi zaposlenosti **podebljana** slova upućuju na rast zastupljenosti veći od 1.5 p.b., a **siva** na smanjivanje veće od 1.5 p.b. Kod omjera zastupljenosti, **svijetlo sjenčanje** označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a **tamnije** odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

3.1.3. Rodne razlike u oblicima zaposlenosti

Kada je riječ o nestandardnoj zaposlenosti u Hrvatskoj, rodni jaz nije bio izražen ni u ranijem razdoblju niti je to slučaj danas. U ranijem razdoblju privremena, ali i prekarna zaposlenost (kraća od tri mjeseca) bila je nešto učestalija među ženama, dok je recentna ekspanzija nesigurnih oblika zaposlenosti dovela do rodnog pariteta, odnosno izjednačila je učestalost tih oblika rada kod muškaraca i žena. S druge strane, ranije prisutan rodni paritet u zapošljavanju putem agencija divergirao je u smjeru veće zastupljenosti muškaraca u tom obliku zaposlenosti. Prema recentnim podacima, rizik od nesigurnog zapošljavanja značajno se povećao za obje skupine, a zbog tog povećanja došlo je do rodnog pariteta u privremenoj zaposlenosti ili manje inverzije u riziku od pre-

karne zaposlenosti u korist žena. Privremena zaposlenost u jednakoj je mjeri neželjena pozicija na tržištu rada i za žene i za muškarce, odnosno razlog objema skupinama zašto su privremeno zaposlene uglavnom leži u činjenici da nisu u mogućnosti pronaći stalno zaposlenje.

Tablica 4. Oblici zaposlenosti prema rodnoj podjeli

	Razdoblje	Muškarci	Žene	Omjer: ž/m
Privremeno zaposlenih među zaposlenicima	2007–09.	11,9%	13,2%	1,1
	2016–18.	20,6%	21,2%	1,0
Privremeno zaposleni jer ne mogu naći stalni posao	2007–09.	48,4%	51,2%	1,1
	2016–18.	84,8%	83,4%	1,0
Prekarna zaposlenost (kraće od 3 mj.)	2007–09.	3,5%	3,9%	1,1
	2016–18.	7,7%	7,2%	0,9
Poslodavci	2007–09.	7,1%	2,8%	0,4
	2016–18.	6,2%	3,3%	0,5
Samozaposleni bez zaposlenika	2007–09.	14,0%	12,5%	0,9
	2016–18.	7,8%	5,0%	0,6
Pomažući obiteljski radnici	2007–09.	1,1%	3,7%	3,3
	2016–18.	1,0%	1,8%	1,9
Agencijski radnici	2007–09.	0,8%	0,8%	1,0
	2016–18.	0,9%	0,8%	0,9
Zaposleni u nepunom radnom vremenu	2007–09.	4,8%	8,3%	1,7
	2016–18.	4,0%	6,6%	1,7
Rade iznad 48 sati tjedno	2007–09.	12,1%	4,8%	0,4
	2016–18.	7,8%	3,5%	0,4
Barem ponekad rade subotom	2007–09.	76,8%	64,0%	0,8
	2016–18.	71,4%	58,9%	0,8
Barem ponekad rade nedjeljom	2007–09.	36,5%	32,7%	0,9
	2016–18.	37,6%	34,1%	0,9
Barem ponekad rade navečer	2007–09.	42,3	38,0	0,9
	2016–18.	46,1	40,7	0,9

Izvor: Eurostat, 2019. Tablice [lfsa_etpgan], [lfsa_etgar], [lfsa_qoe_4ax1r2], [lfsa_egaps], [lfsa_qoe_4a6r2], [lfsa_epgaed], [lfsa_qoe_3a2], [lfsa_ewpsat], [lfsa_ewpsun], [lfsa_ewpeve]

Napomena: Kod omjera zastupljenosti, svijetlo sjenčanje označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a tamnije odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

Zaposlenost u nepunom radnom vremenu u novije vrijeme, kao i desetljeće prije, izrazito je i u jednakoj mjeri feminizirana, dok je prekovremeni rad u jednakoj mjeri kao i prije rašireniji među muškarcima. Niti u ostalim radnim aranžmanima nije došlo do promjena u novije vrijeme: rad subotom, nedjeljom te rad navečer u manjoj mjeri, ali je ipak rašireniji među muškarcima.

Kada je riječ o položaju u zaposlenosti, muškarci su češće i poslodavci i samozaposleni bez zaposlenika: unatoč blagoj konvergenciji, među poslodavcima je dvostruko manje žena, dok je među samozaposlenima bez zaposlenika kroz vrijeme došlo do divergencije te je, od gotovo rodnog pariteta u ranijem razdoblju, zastupljenost tog oblika zaposlenosti među ženama bitno smanjen. Mogući uzrok rodne divergencije među samozaposlenima bez zaposlenika u recentnom razdoblju leži u smanjenju udjela žena u poljoprivrednoj djelatnosti, za koju je taj oblik zapošljavanja tipičan. Osim toga, treba imati u vidu i činjenicu da je definicija samozaposlenosti u međuvremenu izmijenjena te u razdoblju 2016–2018. ne obuhvaća neformalno zaposlene, kao ni osobe koje posao obavljaju preko nekog od ugovora. Pomažući rad u kućanstvu, iako i dalje izrazito feminiziran, bilježi konvergenciju prema rodnom paritetu, ali ponajprije zbog smanjenje raširenosti tog oblika rada među ženama.

3.2. Promjene u dobnim nejednakostima na tržištu rada

Rast ukupne nezaposlenosti zbog nepovoljnih gospodarskih kretanja i posljedica ekonomske krize u posebno nepovoljan položaj stavio je skupinu mladih. Stope nezaposlenosti mladih u razdobljima stabilnih uvjeta na tržištu rada često su više od ukupnih stopa nezaposlenosti zbog njihova specifičnog položaja na tržištu rada: manjka radnog iskustva, raširenosti privremenih ugovora o radu u ovoj populaciji, obrazovne neusklađenosti sa zahtjevima radnog mjesta i sl. Neke od europskih zemalja susretale su se s problemom nezaposlenosti mladih i u razdobljima gospodarskog rasta, što sugerira da je riječ o kompleksnom problemu čiji su uzroci heterogeni među članicama EU te ga ponekad nije moguće objasniti isključivo ekonomskim, nego i

strukturnim i institucionalnim pokazateljima (Tomić, 2016; Matković, 2011). Stopa anketne nezaposlenosti mladih na razini EU-28 u 2013. dosegla je gotovo 24%². Mladi su došli u središte interesa politika zapošljavanja, a rasprave o učinkovitosti takvih mjera, njihovu utjecaju na kasnije radne karijere mladih osoba te opravdanosti njihova provođenja, za hrvatski kontekst, relativno su se intenzivno vodile (Levačić i sur., 2016; Bejaković i Mrnjavac, 2016; HZZ 2016; MMH, 2017; Tomić i Žilić, 2018).

Stariji segment radnika u Hrvatskoj, s druge strane, ima svoja specifična obilježja koja su interpretacijski neodvojiva od procesa tranzicije koje je hrvatsko tržište rada prolazilo i čega su posljedice vidljive i danas. Osim smanjene potražnje za radom u Hrvatskoj koja se posebno reflektira na starije osobe, postoje i neki recentni nalazi koji mogu dodatno pojasniti njihov položaj. Istraživanje o kvaliteti radnog života populacije radnika starijih od 50 godina u Hrvatskoj u odnosu na druge zemlje Europske unije, bilo da je riječ o skupini razvijenih zemalja ili istočno-europskim zemljama, pokazalo je poražavajuće rezultate po pitanju njihove procjene vlastite ekonomske sigurnosti te mogućnosti ostvarivanja autonomije u donošenju odluka ili sudjelovanju u odlučivanju na radnom mjestu (Z. Galić, M. Parmač Kovačić i M. Vehovec, 2019). S obzirom da je riječ o skupini niske radne aktivnosti, važno je naglasiti i to da nisu svi unutar skupine starije populacije jednako skloni izlasku iz radne snage prije dobi za umirovljenje. U prijevremene mirovine uglavnom odlaze radnici lošijega samoprocijenjenog zdravlja, slabije kvalitete života, nižeg obrazovanja te osobe zaposlene u privatnom sektoru (Bađun i Smolić, 2018).

3.2.1. Dobne razlike u ekonomskoj aktivnosti

Obrasci ekonomske aktivnosti s obzirom na dob kroz promatrano desetljeće ne upućuju na konvergenciju. U središnjem radnom kontingentu (25–54) nije vidljiva izraženija promjena sve do 2014. godine, kada je povećana za nekoliko postotnih bodova. Kod starijega radnog

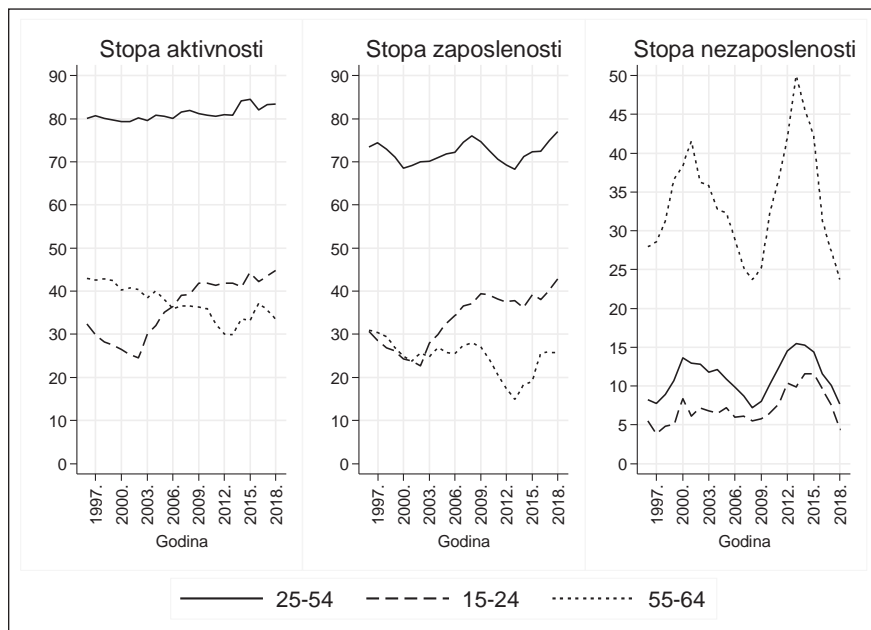
² Izvor: Eurostat, 2019, tablica [lfsa_urgaed]

kontingenta, stopa aktivnosti raste do kraja mirovinske reforme 2009. godine na 41,8%, stagnira na toj razini do 2014, da bi u posljednje četiri godine porasla na 42–45%. Stopa aktivnosti mladih (15–24) pak se smanjuje sve do 2013. godine, kada dostiže 29,9%, ali se tada dvadesetljetni trend pada zaustavlja i stopa aktivnosti mladih između 2014. i 2018. godine oscilira između 33 i 37%.

U europskom kontekstu, zaostatak središnjega radnoga kontingenta s obzirom na stopu aktivnosti (prosjek EU u 2018. god. 85,9%) iznosi tek 2.5 p.b., što je gotovo identično zaostajanju od 2,6. p.b. u 2007. godini. I zaostatak aktivnosti mlađega radnoga kontingenta (prosjek EU u 2018. god. 41,7%) blago je porastao sa 7,5 p.b. 2007. godine na 8,2 p.b. u 2018, pri čemu 9 EU zemalja ima manji udio radno aktivnoga mladog stanovništva nego Hrvatska. Međutim, dok je u Hrvatskoj tijekom proteklog desetljeća porast radne aktivnosti starijega radnoga kontingenta bio neznatan, u EU je ona između 2007. i 2018. snažno porasla sa 46,9% na 61,9%, čime se je zaostatak Hrvatske u radnoj participaciji starijih povećao sa 7,9 na čak 17,1 p.b., što Hrvatsku uz Luksemburg stavlja na začelje EU-a.

Stopa nezaposlenosti i tijekom posljednje krize najizraženije je pogodila mlade, te dosegla 50% u 2013. godini (uz vrlo nisku stopu aktivnosti), ali se i najbrže spuštala sa smanjenjem nezaposlenosti, do 23,7% u 2018. godini (identično 2008. godini). Nezaposlenost starijega radnoga kontingenta rasla je nešto manje izraženo od središnjega kontingenta u razdoblju 2011–2015., ali se je nakon toga po prvi put od 2000. godine i znatno smanjila, na 4,4% u 2018. godini. Ovakav odnos stopa nezaposlenosti mladih i starih naspram središnjega kontingenta ne odskakče izrazito od prosjeka EU-28 u 2018. godini, a tako je bilo i u 2007. godini.

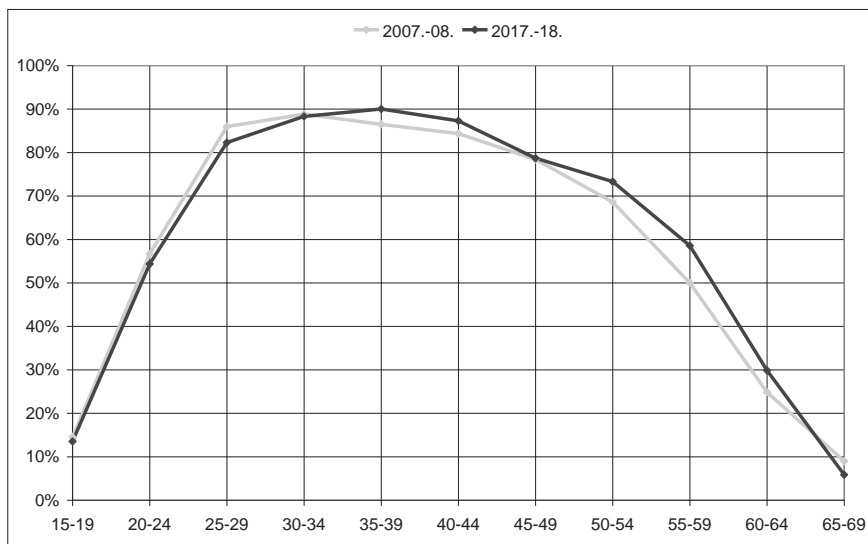
Slika 2. Ekonomska aktivnost prema starosnim skupinama

Izvor: Eurostat, 2019. Tablice [lfsa_argaedn], [lfsa_ergaed] i [lfsa_urgaed].

Ove promjene (odnosno njihov izostanak) u kontekstu radne aktivnosti mogu se nešto bolje razumjeti ako se raščlane stope aktivnosti za petogodišnje dobne skupine u početnim i završnim godinama razdoblja, kada je ukupna stopa aktivnosti radnoga kontingenta bila vrlo bliska (2007–08 god. 65,7%, 2017–18. god. 66,4%). Ovdje je vidljiv blagi pad aktivnosti u kohortama studentske dobi (20–29). U dobnim skupinama 35–44 došlo je do blagog porasta radne aktivnosti za 3–4 p.b., u dobnim skupinama 50–54 i 60–64 za oko 5 p.b., dok je porast aktivnosti bio nešto izraženiji jedino u skupini 55–59, gdje je iznosio 8,6 p.b.

Slika 3. Prikaz ekonomske aktivnosti po petogodišnjim dobnim skupinama

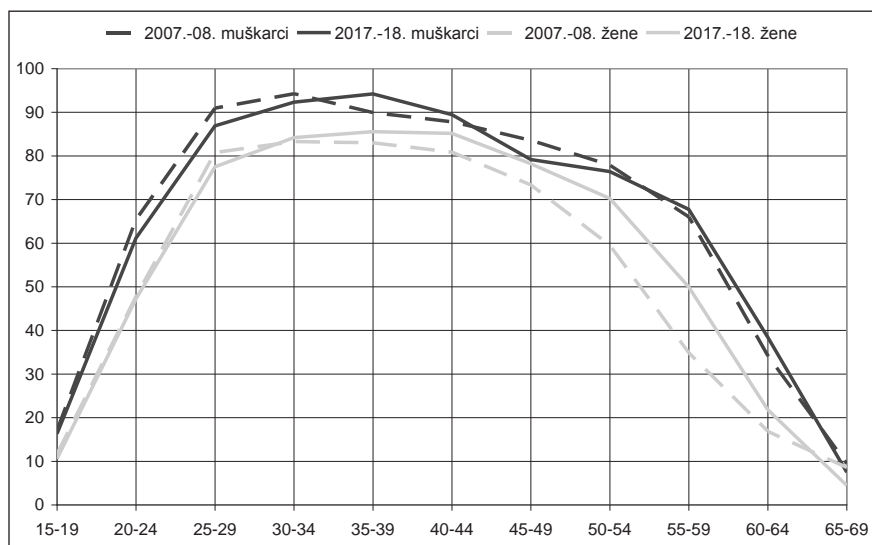
Izvor: Eurostat, 2019. Tablica [lfsa_argan].

Napomena: Prikazani su dvogodišnji prosjeci.

Međutim, obrasci se uvelike razlikuju ako se promjene raščlane prema rodu. Pad radne aktivnosti u dobi 20–29 izraženiji je kod muškaraca, te se nastavlja u dobnu skupinu 30–34. Pritom valja napomenuti kako je udio visokoobrazovanih u toj dobnj skupini do 2018. godine postao bitno niži kod muškaraca (26,5%) nego kod žena (42,0%). Također, vidljiv je utjecaj Domovinskog rata kroz nižu radnu aktivnost generacije koja je 1992. imala između 20 i 29 godina, što se manifestira nešto nižom aktivnosti u skupini 35–44 u 2007. godini, odnosno skupini 45–54 u 2018. godini. U starijim dobnim skupinama radna aktivnost muškaraca kroz proteklo desetljeće bilježi rast jedino u skupini 60–64. Kod žena desetljetno povećanje radne aktivnosti vidljivo je već u dobi 35–39, a u kohortama 40–49 veće je za 4–5 p.b. To se povećanje ne može pripisati promjeni kriterija umirovljenja, s obzirom da je kroz čitavo razdoblje granica za prijevremenu mirovinu viša od toga. Povećanje radne aktivnosti žena u dobi 50–54 (10,8 p.b.)

te 55–59 (15,1 p.b.) iznimno je veliko, dok je u skupini 60–64 nešto niže (5 p.b.). Drugim riječima, ranije utvrđeno smanjivanje jaza aktivnosti može se ponajprije pripisati većoj radnoj participaciji žena u dobi 40–60 godina, kohorti koje su u 2018. godini prema razini obrazovanja bitno srodnije muškarcima nego deset godina ranije.

Slika 4. Usporedba ekonomske aktivnosti muškaraca i žena po petogodišnjim dobnim skupinama

Izvor: Eurostat, 2019. Tablica [Ifsa_argan]

Napomena: Prikazani su dvogodišnji prosjeci.

Udio dugotrajne nezaposlenosti se za sve dobne skupine u posljednjih nekoliko godina proporcionalno smanjio te su rizici za sve dobne skupine ostali nepromijenjeni u odnosu na ranije razdoblje, nešto viši za stariji radni kontingent i niži za mlade. Rizik obeshrabrenosti i ranije je bio karakterističan za periferiju radnoga kontingenta, da bi kod starijih dodatno divergirao posljednjih godina u odnosu na središnji radni kontingent.

Tablica 5. Dobne razlike u nezaposlenosti

	Razdoblje	15–24	25–54	55–64	Omjer: mladi / 25–54	Omjer: stariji / 25–54
Stopa nezaposlenosti	2007–09.	24,7%	8,0%	5,8%	3,1	0,7
	2016–18.	27,5%	9,8%	7,2%	2,8	0,7
Udio dugotrajne nezaposlenosti u nezaposlenosti	2007–09.	44,7%	63,2%	79,1%	0,7	1,3
	2016–18.	31,0%	46,5%	56,6%	0,7	1,2
Obeshrabreni nezaposleni: raspoloživi za rad ali ne traže posao (kao % aktivnog stanovništva)	2007–09.	12,4%	4,3%	7,7%	2,9	1,8
	2016–18.	18,6%	6,1%	12,4%	3,0	2,0

Izvor: Eurostat, 2019. Tablice [lfsa_urgaed], [lfsa_upgan] i [lfsa_sup_age].

Napomena: Prikazani su trogodišnji prosjeci. Kod omjera zastupljenosti, svijetlo sjenčanje označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a tamnije odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

3.2.2. Dobne razlike u strukturi zaposlenosti

S obzirom na zanimanja, vidljiva je konvergencija između mlađeg i srednjega radnoga kontingenta u tri roda zanimanja, a divergencija u jednostavnim zanimanjima, gdje se udio mladih povećao, a središnjega radnoga kontingenta smanjio. Izuzme li se zaposlenost u zanimanjima stručnjaka koja u pravilu traže visoko obrazovanje, što se teško postiže prije 25. godine života, Duncanov indeks različitosti između mlađeg i srednjega radnoga kontingenta smanjio se je sa 0,167 na 0,139.

Tablica 6. Dobne razlike prema rodovima zanimanja

	Mladi (15–24)		25–49		Stariji (55–64)		Omjer: mladi /25–49		Omjer: stariji /25–49	
	07.-09.	16.-18.	07.-09.	16.-18.	07.-09.	16.-18.	07.-09.	16.-18.	07.-09.	16.-18.
Zakonodavci, dužnosnici i direktori	1,1%	2,1%	4,9%	4,4%	7,3%	7,6%	0,2	0,5	1,5	1,7
Znanstvenici, inženjeri i stručnjaci	2,2%	3,2%	10,7%	19,4%	12,1%	18,1%	0,2	0,2	1,1	0,9
Tehničari i stručni suradnici	9,8%	11,8%	15,4%	14,6%	17,7%	15,0%	0,6	0,8	1,1	1,0
Administrativni službenici	12,4%	10,1%	12,6%	9,5%	9,0%	8,6%	1,0	1,1	0,7	0,9
Uslužna i trgovačka zanimanja	28,2%	32,9%	16,6%	19,2%	6,3%	13,0%	1,7	1,7	0,4	0,7
Poljoprivrednici, šumari i ribari	5,0%	2,3%	7,3%	3,1%	21,8%	8,9%	0,7	0,7	3,0	2,8
Zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji	20,0%	16,0%	13,0%	11,9%	11,5%	10,6%	1,5	1,3	0,9	0,9
Rukovatelji postrojenjima i strojevima, industrijski proizvođači i sastavljači strojeva	12,2%	11,0%	10,9%	10,0%	7,8%	9,6%	1,1	1,1	0,7	1,0
Jednostavna zanimanja	9,1%	10,6%	7,6%	6,8%	6,5%	8,4%	1,2	1,6	0,8	1,2

Izvor: Eurostat, 2019. [lfsa_egais]

Napomena: U strukturi zaposlenosti **podebljana** slova upućuju na rast zastupljenosti veći od 1.5 p.b., a siva na smanjivanje veće od 1.5 p.b. Kod omjera zastupljenosti, svijetlo sjenčanje označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a tamnije odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

Kad je u pitanju kontingent starijih radnika, i ovdje naspram središnjega radnoga kontingenta dolazi do konvergencije zastupljenosti u zanimanjima tehničara, službenika, uslužnim zanimanjima i rukovateljima strojeva i postrojenja, do nepovoljne inverzije u jednostavnim zanimanjima (krajem razdoblja veći je udio starijih radnika radio u

jednostavnim zanimanjima nego radnika iz središnjega radnoga kontingenta), te divergencije u zastupljenosti menadžera i direktora, koji u desetljeću nakon krize još rjeđe pripadaju dobnoj skupini 25–49. Ukupno gledano, razlika u strukturi zanimanja između starijih radnika i radnika srednje dobi iznimno se je smanjila, te se Duncanov indeks različitosti gotovo prepolovio sa 0,201 u razdoblju 2007–09. na 0,105 u razdoblju 2016–18. Dob predstavlja puno slabiju odrednicu položaja u podjeli rada nego što je to bio slučaj prije jednog desetljeća, iako su rubne dobne skupine postale nešto zastupljenije u jednostavnim zanimanjima.

S obzirom na djelatnosti, vidljiva je konvergencija u zastupljenosti mladih radnica i radnika srednje dobi u većini područja djelatnosti, pri čemu je važno naglasiti građevinarstvo u kojem su mladi bili snažno nadzastupljeni 2008–10, ali je 2016–18. postignut paritet. Od zastupljenijih djelatnosti do konvergencije nije došlo u područjima prerađivačke industrije, prijevoza i obrazovanja, a divergencija se pojavila u djelatnosti ugostiteljstva i turizma, koji danas čini oko šestine ukupne zaposlenosti mladih. Ukupno gledano, Duncanov indeks različitosti djelatnosti mladih radnika i radnika iz srednjega radnoga kontingenta smanjio se sa 0,196 na 0,170.

Vidljiva je i konvergencija u zastupljenosti starijih radnika i radnika srednje dobi u većini djelatnosti. Iako je opstala nadzastupljenost u poljoprivredi, komunalnim djelatnostima i zdravstvu te podzastupljenost u trgovini i ugostiteljstvu, mora se naglasiti da je u većini uslužnih djelatnosti došlo do konvergencije, dok je suprotan trend vidljiv samo u zdravstvu i komunalnim djelatnostima (gdje se nadzastupljenost povećala), te informacijsko-komunikacijskoj djelatnosti (gdje se podzastupljenost intenzivirala). Ukupno gledano, Duncanov indeks različitosti djelatnosti starijih radnika i radnika iz srednjega radnoga kontingenta snažno se smanjio sa 0,230 na 0,162.

Tablica 7. Dobne razlike prema područjima djelatnosti

	Mladi (15–24)		25–49		Stariji (55–64)		Omjer: mladi /25–49		Omjer: stariji /25–49	
	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	7,2%	5,1%	9,4%	5,0%	23,6%	11,0%	0,8	1,0	2,5	2,2
Prerađivačka industrija	20,8%	19,4%	18,1%	17,0%	14,3%	15,1%	1,2	1,1	0,8	0,9
Opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te sanacije okoliša	1,4%	1,4%	1,3%	1,6%	1,8%	2,7%	1,1	0,9	1,4	1,7
Građevinarstvo	13,2%	6,2%	8,5%	6,8%	7,3%	7,2%	1,6	0,9	0,9	1,1
Trgovina na veliko i na malo	20,9%	14,6%	16,8%	15,5%	7,3%	8,4%	1,2	0,9	0,4	0,5
Prijevoz i skladištenje	3,7%	4,2%	5,6%	6,4%	7,1%	7,4%	0,7	0,7	1,3	1,2
Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane	11,6%	16,7%	5,5%	6,9%	3,4%	4,3%	2,1	2,4	0,6	0,6
Informacije i komunikacije	1,5%	2,6%	2,9%	3,8%	1,7%	1,2%	0,5	0,7	0,6	0,3
Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	1,8%	1,6%	2,6%	3,1%	1,2%	2,1%	0,7	0,5	0,5	0,7
Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti	1,9%	1,9%	3,4%	4,7%	2,7%	4,8%	0,5	0,4	0,8	1,0
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	1,6%	3,0%	2,1%	2,7%	1,6%	3,3%	0,8	1,1	0,7	1,2
Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje	3,0%	4,2%	7,1%	6,8%	5,7%	7,5%	0,4	0,6	0,8	1,1
Obrazovanje	1,6%	1,9%	5,4%	8,0%	8,4%	9,8%	0,3	0,2	1,5	1,2

	Mladi (15–24)		25–49		Stariji (55–64)		Omjer: mladi /25–49		Omjer: stariji /25–49	
	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.	08.-10.	16.-18.
Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi	3,1%	4,3%	5,9%	5,6%	8,2%	9,6%	0,5	0,8	1,4	1,7
Umjetnost, zabava i rekreacija	2,5%	1,9%	2,0%	1,8%	1,3%	1,6%	1,3	1,1	0,7	0,9
Ostale uslužne djelatnosti	3,7%	4,3%	1,5%	2,5%	1,2%	1,8%	2,5	1,7	0,8	0,7

Izvor: Eurostat, 2019. [lfsa_egan2]

Napomena: U strukturi zaposlenosti **podebljana** slova upućuju na rast zastupljenosti veći od 1.5 p.b., a **siva** na smanjivanje veće od 1.5 p.b. Kod omjera zastupljenosti, **svijetlo sjenčanje** označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a **tamnije** odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

3.2.3. Dobne razlike u oblicima zaposlenosti

Privremeno zapošljavanje karakteristično je za mlađu populaciju na tržištu rada. Unatoč velikoj ekspanziji privremenog zapošljavanja, razlika u učestalosti perifernih dijelova radnoga kontingenta u odnosu na središnji smanjila se vrlo malo (Matković, 2013). Te razlike u oblicima zaposlenosti ne proizlaze iz preferencija, jer je i među mladima dominantan razlog privremenog zapošljavanja nemogućnost nalaženja stalnog posla.

Pomažući obiteljski radnici također su češće mladi nego osobe srednje dobe te kroz promatrano razdoblje nije došlo do promjena tih omjera. U recentnom razdoblju smanjila se vjerojatnost da će mladi biti samozaposleni iako su i u ranijem razdoblju gotovo dvostruko rjeđe bili ovako angažirani.

Mladi su nešto učestaliji u svim oblici atipičnog rada, ili u jednakoj mjeri kao i ranije u slučaju rada subotom, ili je došlo do divergencije kao kada je riječ o radu nedjeljom i radu navečer. Do snažnije divergencije kod mladih došlo je po pitanju zaposlenosti u nepunom radnom vremenu te na taj način rade dvostruko učestalije od radnika srednje dobi.

Tablica 8. Oblici zaposlenosti prema dobnoj podjeli

	Razdoblje	15–24	25–54	55–64	Omjer: mladi / 25–54	Omjer: stariji / 25–54
Privremeno zaposlenih među zaposlenicima	2007–09.	37,1%	10,7%	3,9%	3,5	0,4
	2016–18.	60,8%	18,6%	10,1%	3,3	0,5
Privremeno zaposleni jer ne mogu naći stalni posao	2007–09.	50,3%	49,8%	41,8%	1,0	0,8
	2016–18.	73,0%	87,7%	82,7%	0,8	0,9
Poslodavci	2007–09.	1,2%	5,4%	7,1%	0,2	1,3
	2016–18.	malo	4,6%	8,2%	-	1,8
Samozaposleni bez zaposlenika	2007–09.	5,9%	10,6%	23,6%	0,6	2,2
	2016–18.	1,8%	5,6%	10,0%	0,3	1,8
Pomažući obiteljski radnici	2007–09.	3,0%	1,6%	2,6%	1,9	1,7
	2016–18.	1,8%	0,9%	1,6%	1,9	1,7
Zaposleni u nepunom radnom vremenu	2007–09.	6,8%	4,7%	14,5%	1,4	3,1
	2016–18.	9,3%	4,4%	7,5%	2,1	1,7
Barem ponekad rade subotom	2007–09.	82,4%	71,3%	65,9%	1,2	0,9
	2016–18.	79,7%	65,0%	60,7%	1,2	0,9
Barem ponekad rade nedjeljom	2007–09.	37,1%	34,7%	36,7%	1,1	1,1
	2016–18.	45,0%	34,8%	34,9%	1,3	1,0
Barem ponekad rade navečer	2007–09.	45,6%	40,8%	36,9%	1,1	0,9
	2016–18.	54,2%	43,6%	38,9%	1,2	0,9

Izvor: Eurostat, 2019. Tablice [lfsa_etpgan], [lfsa_etgar], [lfsa_egaps], [lfsa_epgaed], [lfsa_ewpsat], [lfsa_ewpsun], [lfsa_ewpeve]

Napomena: Kod omjera zastupljenosti, svijetlo sjenčanje označava pomak prema paritetu (konvergenciju), a tamnije odmak od pariteta (divergenciju). Prikazani su trogodišnji prosjeci.

Stariji segment radnika unatoč blagoj konvergenciji i dalje je dvostruko manje privremeno zaposlen u odnosu na srednji radni kontingent. Stariji radnici su u ranijem razdoblju nešto češće imali preferencije ovom tipu zapošljavanja, ali posljednjih godina sve dobne skupine u jednakoj mjeri rade privremeno iz nemogućnosti pronalaska stalnog zaposlenja. Stariji radnici puno su češće angažirani u ne-zaposleničkim oblicima rada. Dva i pol desetljeća nakon početka tranzicije, u starijem segmentu populacije status poslodavaca je postao još učestaliji i bitno divergirao u odnosu na osobe srednje dobi. I samozaposlenost bez

zaposlenika je još uvijek dvostruko učestalija među starijim zaposlenicima, ali ovdje je došlo do blage konvergencije u odnosu na središnji radni kontingent. Zastupljenost pomažućih obiteljskih radnika među starijim radnicima postojano je viša. Kada je u pitanju vrijeme rada, vjerojatnost starijih radnika da rade subotom, navečer i nedjeljom ne odstupa bitno od osoba srednjega radnoga kontingenta, a kod rada u nepunom radnom vremenu, iako još uvijek bitno učestalijeg, također je došlo do snažne konvergencije.

4. Zaključak

Učinjene analize promjena u obrascima participacije na tržištu rada, strukturi i oblicima (prekarne) zaposlenosti muškaraca i žena, te mladih i starih radnika između 2007. i 2018. pokazuju značajne pomake u okviru jednog burnog desetljeća, ali i sporost u postizanju pariteta, odnosno daljnju divergenciju u pojedinim dimenzijama.

Rodne nejednakosti u participaciji na tržištu rada u proteklom desetljeću bitno su se smanjile, bilo da je riječ o zaposlenosti, nezaposlenosti ili aktivnosti (ponajprije zbog povećanja stope aktivnosti žena u dobi 40–60 godina). Međutim u strukturi zaposlenosti došlo je do nastavka trenda povećanja horizontalne segregacije s obzirom na djelatnosti, dok je visoka i stabilna vertikalna segregacija ostala nepromijenjena. Rodne razlike smanjuju se i s obzirom na većinu nestandardnih oblika zaposlenosti, doduše u prvom redu zbog snažne ekspanzije tih oblika rada, a u privremenoj zaposlenosti, te radu subotom, nedjeljom i navečer stanje je blisko paritetu.

S obzirom na dob, u promatranom razdoblju došlo je do stagnacije aktivnosti starijega radnoga kontingenta, posebice starijih muškaraca i velikog zaostajanja u EU kontekstu, te prekida dugogodišnjeg smanjivanja aktivnosti mladih početkom gospodarskog oporavka. S obzirom na zanimanja i djelatnosti rada došlo je do izražene konvergencije između dobnih skupina, posebno starijeg i srednjega radnoga kontingenta. U riziku od nezaposlenosti došlo je do blage dobne konvergencije, iako je porastao rizik od obeshrabrenosti na periferiji radnoga kontingenta. Razlike među dobnim skupinama s obzirom na privremenu zaposle-

nost smanjuju se, no dominacija mladih u većini ostalih atipičnih oblika radnih aranžmana povećana je. Iznimka je samozaposlenost, koja je među mladima dodatno smanjena, a nadzastupljenost starijih među poslodavcima osnažena.

Ovi nalazi su tek prvi deskriptivni korak „utvrđivanja stanja“. Uz njih smo tek opisali šire društvene trendove prisutne u desetljeću, za koje na temelju literature postoje indicije da su mogli utjecati na promjenu tih nejednakosti, ali nismo učinili konkretan analitički pokušaj identifikacije njihova učinka. Također, prikazali smo tek opservirane razlike, odnosno promjene u nejednakostima između muškaraca i žena te dobnih skupina, bez detaljnijeg analitičkog raščlanjivanja zasebnih doprinosa tih karakteristika, učinka razine participacije na tržištu rada pojedine skupine na strukturu i oblike zaposlenosti, kao ni ulogu obrazovanja (te rodni i dobnih razlika u obrazovanju). Konačno, uslijed ograničenja u opsegu pokazatelja dostupnih kroz Eurostat portal, pojedini pokazatelji kvalitete i statusa zaposlenosti primijenjeni u prethodnoj analizi nisu uključeni u ovaj prikaz.

Inkluzivno tržište rada trebalo bi biti u središtu svake politike zapošljavanja i organizacije rada. Smanjenje nejednakosti i omogućavanje pristupa svim skupinama tržištu rada motivacija je za izradu ovakvih prikaza. Međutim, ključan je i kontekst kao i pozadinski procesi smanjenja nejednakosti. Kako je slučaj u minulom desetljeću, neke konvergencije su se odvijale u kontekstu pogoršanja uvjeta rada, bilo da je riječ o povećanju nezaposlenosti, smanjenju broja zaposlenih ili širenju privremenih odnosno prekarnih oblika rada, što svakako nije smjer u kojem se izjednačavanje bilo rodni, bilo dobnih pozicija na tržištu rada treba odvijati.

Literatura

- Bađun, M. i Smolić, Š. (2018). Predictors of Early Retirement Intentions in Croatia. *Društvena istraživanja*, 27(4): 671-690. <https://doi.org/10.5559/di.27.4.05>
- Bejaković, P. i Mrnjavac, Ž. (2016). Nezaposlenost mladih i mjere za njezino ublažavanje u Hrvatskoj. *Političke analize*, 7(27): 32-38.
- Biti, O. i Žitko, M. (2017). Transformacija (ideje) rada: od teorijskih rasprava o novom kapitalizmu do kvalitativnih istraživanja u hrvatskom posttranzicijskom kon-

- tekstu. *Narodna umjetnost*, 54(2): 149-167. <https://doi.org/10.15176/vol54no208>
- Butković, H. i Samardžija, V. (2019). *Digitalna transformacija tržišta rada u Hrvatskoj*. Retrieved from <https://www.irmo.hr/wp-content/uploads/2019/04/Digitalna-transformacija-7-4-19.pdf>
- Dobrotić, I. (2015). Politike usklađivanja obiteljskih obaveza i plaćenog rada i položaj roditelja na tržištu rada. *Revija za socijalnu politiku*, 22(3): 353-374. <https://doi.org/10.3935/rsp.v22i3.1258>
- Dobrotić, I., Matković, T. i Baran, J. (2010). Zaposlenost žena i pristup sustavu predškolske skrbi za djecu u Hrvatskoj: postoji li veza? *Revija za socijalnu politiku*, 17(3): 363-385. <https://doi.org/10.3935/rsp.v17i3.924>
- Dobrotić, I., Matković, T. i Zrinščak, S. (2013). Gender Equality Policies and Practices in Croatia – The Interplay of Transition and Late Europeanization. *Social Policy & Administration*, 47(2): 218-240. <https://doi.org/10.1111/spol.12016>
- Draženović, I., Kunovac, M. i Pripužić, D. (2018). Dynamics and determinants of emigration: the case of Croatia and the experience of new EU member states. *Public Sector Economics*, 42(4): 415-447. <https://doi.org/10.3326/pse.42.4.3>
- Eurostat (2019). http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_urgaed&lang=en (tablica [lfsa_urgaed]) (pristup: 29.4.2019.)
- Franičević, V. i Matković, T. (2013). Croatia: Public sector adaptation and its impact on working conditions. U: D. Vaughan-Whitehead (ur.). *Public Sector Shock The Impact of Policy Retrenchment in Europe* (pp. 134-173). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Galić, B. (2011). Žene i rad u suvremenom društvu – značaj „orodnjenog“ rada. *Sociologija i prostor*, 49(1(189)): 25-48. <https://doi.org/10.5673/sip.49.1.2>
- Galić, Z., Parmač Kovačić, M. i Vehovec, M. (2019). Kvaliteta radnoga života zaposlenika starijih od 50 godina u EU-u: dvostruki izazov za starije hrvatske radnike. *Društvena istraživanja*, 28(1): 69-87. <https://doi.org/10.5559/di.28.1.04>
- Gelo, J., Smolić, Š. i Strmota, M. (2011). Sociodemografske odrednice zaposlenosti žena u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 20(1/111): 69-88. <https://doi.org/10.5559/di.20.1.04>
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (2016). *Evaluacija iskustava polaznika, mentora i poslodavaca uključenih u mjeru Stručnog osposobljavanja za rad bez zasnivanja radnog odnosa*. http://www.hzz.hr/UserDocsImages/FINALNI_IZVJESTAJ_Evaluacija_iskustava_polaznika_mentora_i_poslodavacauključenih_u_SOR.pdf (1.4.2019.)
- Ivanković, Ž. (2018). *Besplatno: uvod u političku ekonomiju digitalnog doba*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Jurić, T. (2017). Suvremeno iseljavanje Hrvata u Njemačku: karakteristike i motivi. *Migracijske i etničke teme*, 33(3): 337-371. <https://doi.org/10.11567/met.33.3.4>
- Karamessini, M. i Rubery, J. (2013). *Women and Austerity: The Economic Crisis and the Future for Gender Equality*. London: Routledge.
- Kunovac, M. (2014). Employment protection legislation in Croatia. *Financial Theory and Practice*, 38(2): 139-172. <https://doi.org/10.3326/fintp.38.2.2>

- Levačić, D. i sur. (2016). *Kriza i nejednakost na tržištu rada: rezultati istraživanja mjere Stručnog osposobljavanja za rad bez zasnivanja radnog odnosa*. Preuzeto od <https://www.bib.irb.hr/803486>
- Matković, T. (2008). Tko što radi? Dob i rod kao odrednice položaja na tržištu rada u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 15(3). <https://doi.org/10.3935/rsp.v15i3.802>
- Mreža mladih Hrvatske (2017). *Problemi sa SOR-om i kako ih riješiti*. <http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/sedmi-kvartalni-tematski-osvrt-o-polo%C5%BEaju-mladih-na-tr%C5%BEi%C5%A1tu-rada-SOR-1.pdf> (30.3.2019.)
- Matković, T. (2003). Restrukturiranje rada? Transformacija strukture zaposlenosti [Restructuring the work? Transformation of employment structure in Croatia]. *Revija za socijalnu politiku*, 10(2): 161-184.
- Matković, T. (2011). *Obrasci tranzicije iz obrazovnog sustava u svijet rada u Hrvatskoj* (Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet). Retrieved from http://bib.irb.hr/datoteka/513185.disertacija_matkovic.pdf
- Matković, T. (2013). Flexicurity through normalization? Changes in scope, composition, and conditions in temporary employment in Croatia. U: M. Koch i M. Fritz (ur.). *Non-standard Employment in Europe: Paradigms, Prevalence and Policy Responses* (pp. 84-102). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nestić, D. (2010). The Gender Wage Gap in Croatia – Estimating the Impact of Differing Rewards by Means of Counterfactual Distributions. *Croatian Economic Survey*, 12(1): 37.
- Ostojić, J. (ur.) (2017). *Anketa poslodavaca 2017*. Retrieved from http://www.hzz.hr/UserDocsImages/Anketa_poslodavaca_2017_HZZ.pdf#page==11
- Peračković, K. (2011). Hrvatska u postindustrijsko doba – promjene u strukturi radno aktivnoga stanovništva po sektorima djelatnosti i spolu. *Društvena istraživanja*, (1): 89-110.
- Pokos, N. i Peračković, K. (2016). Promjene u strukturi radno aktivnog stanovništva Hrvatske od 1971. do 2011. *Revija za sociologiju*, 46(3): 297-323. <https://doi.org/10.5613/rzs.46.3.3>
- Tomić, I. (2016). *What drives youth unemployment in Europe?* Radni materijali EIZ-a, (1): 5-41. Zagreb: Ekonomski institut.
- Tomić, I. i Žilić, I. (2018). *Working for 200 euro? The effects of traineeship reform on labor market outcomes in Croatia*. Radni materijali EIZ-a, (4): 1-37. Zagreb: Ekonomski institut.
- Vuković, K. i Šmaguc, T. (2015). Društveni kontekst izbora zanimanja žena u Hrvatskoj u razdoblju od kraja 19. do početka 21. stoljeća. *Ekonomska misao i praksa*, (1): 297-310.
- Župarić-Iljić, D. (2016). *Iseljavanje iz Republike Hrvatske nakon ulaska u Europsku uniju*. Friedrich Ebert Stiftung - Zagreb. Retrieved from <https://www.bib.irb.hr/855708>

BILJEŠKE O AUTORIMA

Anđelko Akrap rođen je 1954. u Bisku (Sinj). Zaposlen je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu kao redoviti profesor u trajnom zvanju na Katedri za demografiju. Objavio je 99 znanstvenih i stručnih radova i 8 knjiga. Sudjelovao je na više od 40 domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova. Održao je brojna javna predavanja demografske tematike na tribinama u Hrvatskoj i u inozemstvu. Bio je voditelj na više znanstvenoistraživačkih projekata o razvoju stanovništva u Hrvatskoj te o činiteljima niskog fertiliteta i fertilitetnoj motivaciji i promjenama u obiteljskim strukturama u 20. stoljeću. Njihovi su rezultati objavljeni u znanstvenim knjigama i časopisima, a mogu se svrstati u tri područja: istraživanja iz područja ekonomske demografije; istraživanja činitelja niskog fertiliteta, fertilitetne motivacije i promjena u obiteljskim strukturama u Hrvatskoj; istraživanja iz područja diferencijalne metodologije vitalne statistike u Hrvatskoj. U radovima razmatra demografske fenomene sa šireg, povijesno-gospodarskog, povijesno-političkog i sociotradicijskog aspekta. Odlukom Hrvatskog sabora dobio je 2006. Godišnju državnu nagradu za znanost. Za znanstvena istraživanja iz područja demografije dobio je 2006. i 2011. Nagradu *Mijo Mirković*.

Ivan Čipin demograf je s doktoratom iz područja društvenih znanosti, koji je stekao 2010. godine na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na Ekonomskom fakultetu zaposlen je od 2004. godine, trenutačno kao izvanredni profesor na kolegijima Demografija, Demography te Demografske metode i modeli. Njegovi znanstveni i

istraživački interesi obuhvaćaju demografiju niskog fertiliteta, starenje i dugovječnost te demografiju obitelji i kućanstava. Voditelj je i istraživač na više međunarodnih i domaćih znanstvenih projekata iz područja demografije.

Ivana Dobrotić docentica je na Katedri za socijalnu politiku pri Studijskom centru socijalnog rada na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prije prelaska na Pravni fakultet, od 2003. do 2007. godine bila je zaposlena kao vježbenica te stručna suradnica u Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi, Upravi za socijalnu skrb. Diplomirala je socijalni rad pri Studijskom centru socijalnog rada na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te doktorirala iz područja sociologije na Fakultetu društvenih znanosti Sveučilišta u Ljubljani (smjer socijalna politika i socijalni razvoj). Znanstvena je suradnica pri Centru za istraživanje skrbi, tržišta rada i nejednakosti Sveučilišta u Leedsu (CIRCLE) te članica međunarodnih znanstvenoistraživačkih mreža International Network on Leave Policies and Research i FEWS – The Future of European Welfare Systems. Izvršna je urednica *Revije za socijalnu politiku* te članica uredništva časopisa *Review of European Studies* i *Ljetopis socijalnog rada*. Bila je angažirana kao ekspert na različitim projektima ministarstava nadležnih za područje socijalne politike, Europske komisije, Europskog instituta za rodnu ravnopravnost (EIGE), Agencije Europske unije za temeljna prava (FRA), Vijeća Europe, UNDP-a, UNICEF-a, Svjetske banke te Grada Zagreba. Područje njezina znanstvenog interesa je komparativna i europska socijalna politika, posebice područja obiteljske politike, rodne ravnopravnosti i antidiskriminacijskih politika. Sudjelovala je na znanstvenoistraživačkim projektima koji su se bavili različitim pitanjima iz područja socijalne politike i na međunarodnim znanstvenim konferencijama te je objavila više znanstvenih radova u domaćim i inozemnim časopisima i knjigama.

Vlasta Ilišin je znanstvena savjetnica u području politologije i sociologije u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, gdje je bila ravnateljica (2007–2011) i predstojnica Centra za omladinska i rodna

istraživanja (2015–2018). Kao stalna vanjska suradnica predavala je na Kineziološkom fakultetu i Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, gdje je izabrana u naslovnu redovitu profesoricu. Suvoditeljica je studija *Mladi u suvremenom društvu* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci te nositeljica dvaju kolegija. Bila je voditeljica 12 i suradnica u realizaciji 18 znanstvenoistraživačkih projekata, od čega četiri međunarodna. Primarno se bavi istraživanjima mladih te njihove političke kulture, slobodnog vremena i korištenja medija, a istražuje i neke dimenzije europskih integracijskih procesa i hrvatske političke elite. Samostalno ili u suautorstvu objavila je 18 znanstvenih knjiga te više od 100 znanstvenih i stručnih radova. Članica je Savjeta za mlade Vlade RH, Savjeta Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Izvršnog odbora Hrvatskog politološkog društva, Znanstvenog savjeta Centra za demokraciju i pravo Miko Tripalo te Vijeća Gongga.

Krešimir Ivanda rođen je 1989. godine u Splitu. Diplomirao je ekonomiju na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2014. godine zaposlen je na Katedri za demografiju Ekonomskog fakulteta u Zagrebu na kojem i upisuje doktorski studij ekonomije. Na Katedri za demografiju izvodi nastavu na više kolegija preddiplomske i diplomske razine stručnog i sveučilišnog studijskog programa te na diplomskom studiju ekonomije na engleskom jeziku (MDiE). Istraživački interesi su mu migracije, tržište rada, opća demografija, ekonomska demografija i računalna demografija. Autor je više znanstvenih i stručnih članaka te sudionik više domaćih i međunarodnih znanstvenih te znanstvenostručnih konferencija.

Teo Matković je viši znanstveni suradnik u području sociologije i socijalnih djelatnosti. U akademskom djelovanju proteklih petnaestak godina tematizira nejednakosti i promjene na tržištu rada i obrazovanju, kao i djelovanje obrazovnih politika i politika tržišta rada. Sudjeluje u više nacionalnih i europskih tijela usmjerenih obrazovanju ili tržištu rada, te je u vezi s tim temama radio na studijama i izvještajima za UNICEF, UNDP, ETF, CEDEFOP, Europsku komisiju, Svjetsku banku te nadležna ministarstva i agencije.

Petra Međimurec radi kao poslijedoktorandica na Katedri za demografiju Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Predaje na kolegijima Demografija, Demography, Demografske metode i modeli te Osnove demografije. Njezin je primarni istraživački interes demografija obitelji i kućanstava.

Jelena Ostojić doktorandica je na studiju sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u sklopu kojega se bavi temom nejednakosti u radu i zapošljavanju. U okviru akademskog, stručnog i aktivističkog rada sudjelovala je i sudjeluje u više međunarodnih i nacionalnih istraživanja, čije se tematske okosnice odnose na politike zapošljavanja i obrazovanja, političkog angažmana mladih te uvjeta rada i nejednakosti.

Ninoslava Pećnik rođena je 1965. godine u Zagrebu. Na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu diplomirala je 1990. godine, magistrirala 1993. u području procjene rizika za zlostavljanje djeteta, a doktorirala 2001. godine radom *Međugeneracijski prijenos tjelesnog zlostavljanja djece*. Izabrana je u znanstveno-nastavno zvanje docenta u području socijalnih djelatnosti, a kao izvanredni i redoviti profesor u području psihologije (grane socijalne i razvojne psihologije). Predstojnica je Katedre za psihologiju Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu te nositeljica nekoliko dodiplomskih kolegija. Na doktorskom studiju socijalnog rada i socijalne politike nositeljica je kolegija ‘Suvremena istraživanja u socijalnom radu’, dok na specijalističkim studijima predaje kolegije ‘Suvremeno roditeljstvo’, ‘Suvremeno roditeljstvo i prava djeteta’ te ‘Roditeljstvo i razvod’. U svojstvu istraživača sudjelovala je u više znanstvenoistraživačkih projekata. Samostalno ili u suautorstvu objavila je 8 knjiga te oko 50 znanstvenih i stručnih radova. Kao predavač gostovala je na Sveučilištu u Orebru u Švedskoj i Sveučilištu u Oxfordu u Velikoj Britaniji te na poslijediplomskim studijima Odsjeka za psihologiju Filozofskih fakulteta u Zagrebu i Rijeci te Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu. U 2011. godini primila je Godišnju nagradu za promicanje prava djeteta Vlade Re-

publike Hrvatske te nagradu Udruge 'Roditelji u akciji' za doprinos u području podrške odgovornom roditeljstvu.

Vlado Puljiz, profesor u mirovini socijalne politike na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je istraživač i voditelj Centra za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu te glavni urednik časopisa *Sociologija sela*. Od 1976. do 1988. predavao sociologiju na Fakultetu za defektologiju (od 1985. kao redoviti profesor). Utemeljio *Reviju za socijalnu politiku* (1994), kojoj je glavni urednik bio do 2002. Bavio se problemima sociologije sela i socijalne politike, s kojih je područja napisao brojne radove. Glavna djela: *Eksodus poljoprivrednika* (1977), *Socijalne reforme Zapada: od milosrđa do socijalne države* (1997), *Sustavi socijalne politike* (suautor, 2000), *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik* (suautor, 2005).

Ivan Rimac, politički analitičar i redoviti profesor na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radovi objavljeni u Hrvatskoj znanstvenoj bibliografiji (CROSBI): Rimac, Ivan; Zrinščak, Siniša: *Social legacy and social values: A post-communist experience* // Mapping Value Orientations in Central and Eastern Europe / Halman, Loek; Voicu, Malina (ur.); *Prepreke razvoju obrazovnog sustava u Hrvatskoj* // Hrvatska – Kako sada dalje / Kregar, Josip; Flego, Gvozden; Ravlić, Slaven (ur.); *U traženju agensa demokratskog razvoja* // U potrazi za identitetom: Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa / Baloban, Josip (ur.); *In Search of Democratic Development Agents – Comparative analysis of satisfaction with democracy in European countries* // In Search of identity: A comparative study of values: Croatia and Europe / Baloban, Josip (ur.); *Odrednice i razlozi glasačkog opredjeljenja* // Hrvatsko društvo danas: psihosocijalni procesi / Kaliterna Lipovčan, Liljana; Šakić, Vlado (ur.); *Sociokulturne vrijednosti, gospodarska razvijenost i politička stabilnost kao čimbenici povjerenja u Europsku uniju* // Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: Izazovi institucionalne prilagodbe / Ott, Katarina (ur.); *Mir u Hrvatskoj – rezultati istraživanja* // Mir u Hrvatskoj – rezultati istraživanja / Vuleta,

Bože; Batarelo, Vice J. (ur.); *Politička kultura građana // Kršćanstvo, Crkva i politika / Baloban, Stjepan (ur.); Odnos mladih prema mladosti i odraslosti // Fragmenti omladine / Radin, Furio (ur.).*

Nada Stropnik je 1978. diplomirala na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani magistrirala je 1985, a 1994. doktorirala. Od iste godine radi kao viši istraživač na Institutu za ekonomska raziskovanja u Ljubljani. Najvažnije područje njezina istraživačkog rada je ekonomika obitelji, što uključuje blagostanje obitelji, siromaštvo i socijalnu uključenost, socijalnu i obiteljsku politiku, predškolski odgoj te usklađivanje rada i obitelji. Već tri desetljeća je aktivno uključena u oblikovanje slovenske politike na području obiteljske politike, predškolskog odgoja, socijalne sigurnosti i usklađivanja rada i obitelji. (Su)autorica je mnogobrojnih članaka u znanstvenim časopisima, poglavlja u znanstvenim monografijama te znanstvenih monografija. Članica je znanstvenih udruženja i uredništava znanstvenih revija.

KAZALO IMENA I POJMOVA

- akademsko obrazovanje 172
aktivno starenje 3, 160-163
Amsterdamski ugovor 156
- baby boom* 2, 49, 192
barcelonski ciljevi 65, 83, 88, 159
BDP 22, 66, 80, 157-158, 161, 193
- Centar za podršku roditeljstvu *Rastimo zajedno* 143
Centar za socijalnu skrb (CZSS) 131, 134, 138, 142
ciljana podrška roditeljstvu 129, 131, 136-137, 139, 142-143, 148
cjeloživotno učenje 3, 20, 162-163
- deagrarizacija 28
deindustrijalizacija 171, 192, 194
demografska kretanja 1, 2, 44, 47, 79, 186
demografska tranzicija 12, 15, 20, 44-47, 49-50
demografski trendovi 13, 16, 18, 38-39, 170, 187
demografsko starenje 5, 6, 15-17, 19-22, 39, 157
depopulacija 5, 9, 29, 39
deruralizacija 28
divergencija 191, 196, 200-202, 204-205, 211, 213, 215, 217
djeca rane i predškolske dobi 131-132, 134, 147
dječji doplatk 100, 102, 110, 113-115
dobna nejednakost 192, 215
dobna struktura 1, 6, 15, 17, 20-21, 37-38, 46
domicilno stanovništvo 47, 53-54
Domovinski rat 29-30, 49, 53, 209
Drugi svjetski rat 26-28, 48, 53
društvena integracija 3, 25, 165-166, 168-172, 179, 186-187
država socijalnog investiranja 153, 155
Državni zavod za statistiku (DZS) 33, 196
Duncanov indeks različitosti 201-202, 211, 213
- ekonomska kriza 5-6, 13, 29, 110, 154, 169, 192-193, 198
emigracijski val 26, 30
- Esping-Andersen, Gøsta** 156, 158
europaizacija 3, 157, 163
Europska komisija 64, 66, 155, 159
Europska unija 3, 35, 59, 61, 87, 155-156, 159, 177, 185
Europski stup socijalnih prava 59-60, 66
- fertilitet 5-6, 9-15, 21-22, 35, 37-39, 44, 46-47, 49-52, 65, 99-102, 110-112, 116, 118-120
fertilna dob 2, 50, 112
formalne i neformalne socijalne mreže 128
- globalizacija 3, 155, 157, 162-163, 166, 194
gospodarski razvoj 20, 29, 39-40
- imigranti 4, 21, 33, 53-54
indicirana podrška roditeljstvu 129, 148
integracija mladih 165, 170, 172, 174-175, 179, 186-187
iseljavanje 1-2, 16, 25-31, 33-40, 48, 185
- jamstvo mjesta 81-82
jaslički programi 65, 79-81, 83-85, 87
javni sektor 71-72, 95-97, 175-176, 198, 202
jedoroditeljske obitelji 79, 131, 137-141
- kapitalizam 51, 102
kejnzijizam 153-154, 156
kontracepcija 45, 49, 51
konvergencija 191-192, 196, 199-200, 202, 205-206, 211-213, 216-218
kućanski poslovi 101, 107, 197
- Landry, Adolphe** 44-46, 49-50
Lisabonska strategija 65, 156
maloljetne majke 135-137, 139-141
medijalna dob 17-18
međugeneracijska solidarnost 56, 161
međugeneracijski sporazum 3, 160
- Merton, Robert** 159
migracije 2, 5, 21, 25-27, 33-36, 47-49, 166, 194
migracijski saldo 5, 27, 31-34, 36, 48, 53
mirovinski sustav 3, 19, 22, 54-56, 88, 160, 163
mortalitet 1, 6-7, 15, 18, 34-35, 44-47, 53-54

- neoliberalizam 153-155
nezaposlenost 10, 13, 28-30, 54, 110, 154, 167, 169, 192-196, 198-200, 205-208, 210-211, 217-218
- obiteljska politika 3, 21, 61, 99-102, 105, 110-116, 118-119, 126, 128, 131, 160
oblici zaposlenosti 65, 196, 203-204, 215-217
obrazovni sustav 48, 54-55, 66, 127, 157, 159
očekivano trajanje života 5, 7-9, 15-16, 20, 35
očeve kvote 66-69, 72-73, 76, 78, 86-88, 101
očevi dopusti 66-72, 74-78, 87-89, 96, 106, 108-109, 120, 127
odgoda rađanja 10-11, 49, 51, 54
odraslost 165-167
- pesimizam 184-185, 187
podrška obitelji 126-135, 137, 142, 148-149
podrška roditeljstvu 125-135, 137-138, 142-143, 147-149
poljoprivreda 27-29, 50, 194, 201-202, 205, 213-214
porodiljni dopust 54-55
prekarizacija rada 3, 52, 156, 167, 173, 176, 186, 203-204
prirodno kretanje stanovništva 44, 46, 48, 53, 56
privatni sektor 70-73, 95, 175-176, 194, 206
program *Rastimo zajedno* 135, 143-147
program *Rastimo zajedno i mi* 143, 145-146
program *Rastimo zajedno Plus* 143-146
proizvodnja društva 2, 155
pronatalitetna politika 21, 40, 43-44, 54
prostorno kretanje stanovništva 47-48
Prvi svjetski rat 26
- rad u nepunom radnom vremenu 65, 83, 97, 204, 217
rani predškolski odgoj i obrazovanje (RPOO) 59-60, 63-67, 69, 74, 78-81, 83-84, 86-88
- Rawls, John** 157, 162
Reagan, Ronald 154
reproduktivna dob 9-10, 112
rod 191, 195, 201
rodiljni dopusti 55, 64-68, 70-71, 75-77, 86, 95-96, 98, 100, 102-103, 110, 113
roditelj djece s teškoćama u razvoju 133, 135-143
roditelj s tjelesnim invaliditetom 136, 139-141
roditeljska kompetentnost 128-129, 140
roditeljski dodatak 102
roditeljski dopust 65, 68-69, 74-75, 78, 95-98, 101-103, 108-110, 113-114, 120
roditeljstvo 3, 49-56, 79, 81, 125-149
rodna nejednakost 192, 195, 197
rodna ravnopravnost 59, 61-63, 65, 99, 101, 106, 120
rodne razlike 191, 195, 198, 200-203, 217-218
- socijalizam 47, 56, 102, 168
socijalne nejednakosti 157, 167
socijalni kapital 3, 157-159
socijalni rizik 148, 156
socijalno-demografska reprodukcija 2-3, 153, 160
stambeno osamostaljivanje 171, 177-179
stopa fertiliteta 9-12, 14, 21, 46, 50, 65, 79, 99-100, 102, 110-112, 118-119
stopa mortaliteta 6-7, 46-47
sustav socijalne skrbi 127, 146
- tehnološka revolucija 3, 155, 162
Thatcher, Margareth 154
Thompson, Warren Simpson 44-46
totalna stopa fertiliteta (TFR) 9
Touraine, Alain 2, 155
trajanje dopusta 69-77, 95-97, 103
treća dob 2, 160
tržište rada 3, 11, 17, 20-22, 25, 28, 35, 50-51, 59, 61-63, 65-66, 74, 76, 79, 81, 87-88, 101, 105, 155, 171, 173, 191-198, 205-206, 215, 217-218
- Ujedinjeni narodi (UN) 6, 8, 18-19, 37, 39
UNICEF 131-132, 143, 145
univerzalna podrška roditeljstvu 129-131, 142-143
urbanizacija 48-50
- Vijeće Europe 131, 161-162
vrtički programi 65, 80-81, 83, 85
- živorođeni 5-7, 10, 15, 34
životni vijek 16, 46